

Από την **Αναγέννηση** στο **High-Tech**

Η συμβολή του κτιριακού τύπου των τραπεζών στην αρχιτεκτονική εξέλιξη

Κωνσταντίνος Καπαγιαννίδης

Από την Αναγέννηση στο High-Tech

Η συμβολή του κτιριακού τύπου των τραπεζών στην Αρχιτεκτονική εξέλιξη

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Φοιτητής

Κωνσταντίνος Καπαγιαννίδης

Επιβλέπουσα καθηγήτρια

Αμαλία Κωτσάκη

Χανιά, Ιούνιος 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
Θέμα που διερευνάται και λόγοι διερεύνησης του	13
Βιβλιογραφική ανασκόπηση	15
ΜΕΘΟΔΟΣ	
Μέθοδος συλλογής στοιχείων	19
Ερμηνευτική μέθοδος, Υπόθεση εργασίας	20
Η σχέση της τράπεζας με τον πελάτη_Η μελέτη της ψυχολογίας	22
Τράπεζα_ο Ναός του χρήματος	24
Ερευνητικά ερωτήματα	27
ΕΥΡΗΜΑΤΑ	
Ιστορικά_Η Αρχιτεκτονική του Χρήματος	31
Από την Αναγέννηση μέχρι τον 19ο αιώνα	36
Η γέννηση της σύγχρονης τράπεζας-19ος αιώνας	39
Η αυγή της μοντέρνας εποχής	43
Οι αρχές του 20ου αιώνα	47
Το μεταμοντέρνο	51

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Το παλάτια οχυρά_Το βασικό αρχέτυπο	57
Ο εκδημοκρατισμός της τραπεζικής αρχιτεκτονικής	62
Η απάντηση του μοντέρνου στο σχεδιασμό τραπεζών	69
Foster + Partners Η τραπεζική αρχιτεκτονική του high-tech	75
Mario Botta - Η στιβαρή τραπεζική αρχιτεκτονική του σήμερα	83

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	95
--------------	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	99
--------------	----

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	104
-------------------	-----



Γλυπτό του Harry Bertoia για την **Manufacturers Hanover Trust** στη Νέα Υόρκη

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η τράπεζα μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα από τα κτίρια-κλειδιά της πόλης παρόμοιας σημασίας με το δημαρχείο, το θέατρο, τον κεντρικό ναό ή το σταθμό του τρένου. Αυτό γιατί αποτελεί κτίριο στο οποίο λαμβάνονται αποφάσεις που επηρεάζουν τη ζωή μας σε ατομικό αλλά και συλλογικό επίπεδο. Αναγνωρίζοντας λοιπόν τη σημασία τους για τις ζωές των μελών μιας κοινωνίας, στοχεύουν παραδοσιακά στη θέσπιση μιας εικόνας που εκπέμπει το στοιχείο της σταθερότητας, της στερεότητας και της μονιμότητας. Ωστόσο, το χαρακτηριστικό αυτό τείνει να μεταβληθεί τα τελευταία χρόνια λόγω αλλαγών στις τραπεζικές διαδικασίες με την ανάπτυξη τεχνολογικών καινοτομιών αλλά και γενικότερων αλλαγών στην οικονομία και την κοινωνία.

Κατά τον 20ο αιώνα η τραπεζική διαδικασία άρχισε να παρουσιάζεται ως παροχή υπηρεσιών και όχι ως ο ακρογωνιαίος λίθος της ανθρώπινης ύπαρξης, μια θέση που έχει χαρακτηριστεί ως αλαζονική και απόμακρη από την υπηρεσιοκρατούμενη κοινωνία μας. Τραπεζικοί οργανισμοί συγχωνεύονται και αρχίζει να εμφανίζεται το χαρακτηριστικό του υποκαταστήματος (καταστήματος χρήματος) σε διάφορα σημεία της πόλης ενώ τα κεντρικά κτίρια των οργανισμών αυτών αποτελούν αναγνωρίσιμες κτιριακές δομές που αποκτούν ολοένα και περισσότερη σημασία.

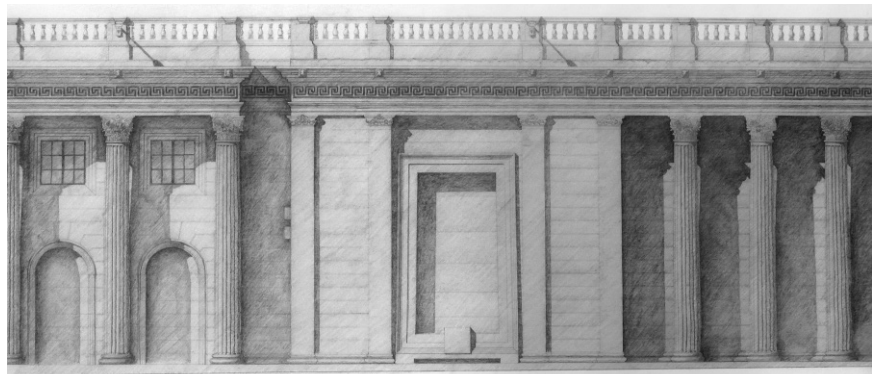
Ο πρόσφατος αυτός διαχωρισμός έχει τις ρίζες του στο παρελθόν. Η τράπεζα άρχισε να υφίσταται ως ένα μικρό κατάστημα με μετακινούμενους πάγκους ανταλλαγής αγαθών μέχρι την εμφάνιση των τραπεζικών οικογενειών της Αναγέννησης στη Φλωρεντία, κυρίως, όπου άρχισαν να χτίζονται παλάτια στα κέντρα των πόλεων τα οποία λειτουργούσαν

και ως τράπεζες. Η αρχιτεκτονική των palazzi αναδείκνυε τον πλούτο και τη δύναμη της ίδιας της τράπεζας. Σε αντίθεση με τα υποκαταστήματα, εδώ η αρχιτεκτονική έχει στόχο την προσωπική προβολή.

Η ιστορία της αρχιτεκτονικής των τραπεζών, από την Αναγέννηση μέχρι σήμερα, συντελείται από τις προσπάθειες των αρχιτεκτόνων να κάνουν αρχιτεκτονική στηριζόμενοι στα δυο παραπάνω βασικά αρχέτυπα: το ανοιχτό κατάστημα και το αδιαπέραστο κτίριο-οχυρό.

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση της εξέλιξης των αρχετύπων αυτών καθώς και το πως απαντώνται τα στοιχεία της σταθερότητας, της στερεότητας και της μονιμότητας που φαίνονται σημαντικά στον σχεδιασμό τραπεζικών κτιρίων, από σημαντικούς αρχιτέκτονες, σε μια διαχρονική ανασκόπηση.





SCALE 1/20 THE BANK OF ENGLAND
W. & A. D. 1825

Θέμα που διερευνάται και λόγοι διερεύνησής του

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι τράπεζες και πιο συγκεκριμένα τα κεντρικά τους κτίρια αποτελούν ιδιαίτερα σημαντικά κτίρια για τις πόλεις καθώς οι δραστηριότητές τους επηρεάζουν άμεσα τη κοινωνία. Ωστόσο, δεν έχουν μελετηθεί αρκετά από τους ιστορικούς της αρχιτεκτονικής ως αυτοτελής κτιριακός τύπος κάτι που φαντάζει οξύμωρο δεδομένου της έντονης και σημαντικής συμβολής τόσο στον αστικό ιστό, όσο και στη καθημερινότητά μας.

Τα πρώτα κτίρια που σχεδιάζονται ώστε να στεγάσουν τραπεζικές δραστηριότητες εμφανίζονται στη Φλωρεντία κατά τη περίοδο της Αναγέννησης. Τα κτίρια αυτά ήταν αστικά μέγαρα στα οποία φιλοξενούνταν και άλλες λειτουργίες πέρα από τη τραπεζική. Καθιερώθηκαν έτσι κάποια χαρακτηριστικά, όπως η απόδοση στιβαρότητας, στερεότητας, μονιμότητας και αδιαπερατότητας αλλά και άλλα όπως η περιμετρική οργάνωση του κτιρίου γύρω από μια αυλή στα οποία οι αρχιτέκτονες βασίστηκαν μελλοντικά στο σχεδιασμό αντίστοιχων κτιρίων.

Οι διάφορες ερμηνείες και εξελίξεις των χαρακτηριστικών αυτών μπορούν να διαχωριστούν σε διακριτές περιόδους κατά τις οποίες λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα ιδεολογικές αναζητήσεις στην αρχιτεκτονική και ταυτίσεις σχετικά με τα τραπεζικά κτίρια. Επιπλέον, το τραπεζικό σύστημα δέχεται αρκετές μεταβολές στις διαδικασίες και στη σχέση τράπεζας-πελάτη, από την Αναγέννηση μέχρι σήμερα κάτι που συμβάλλει σημαντικά στις διαφορετικές ερμηνείες και εκφράσεις των βασικών τυπολογικών τους

στοιχείων.

Η συγκεκριμένη έρευνα θα προσπαθήσει να αναγνωρίσει και να ερμηνεύσει την αρχιτεκτονική εξέλιξη του τραπεζικού τύπου σε συνδυασμό με τις αλλαγές και τα πρότυπα κάθε περιόδου στην οικονομία, την κοινωνία και την αρχιτεκτονική από την πρωτοεμφάνισή του μέχρι σήμερα.

Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Η βιβλιογραφία είναι γενικά περιορισμένη σχετικά με το θέμα που εξετάζεται. Αυτό γιατί οι τράπεζες ως αυτοτελή κτίρια σπάνια εξετάζονται από τους ιστορικούς της αρχιτεκτονικής. Για τον λόγο αυτό, αρχικά έγινε αναζήτηση στο διαδίκτυο ώστε να βρεθεί βιβλιογραφικό υλικό αξιοποιήσιμο για την εξέλιξη της έρευνας.

Το βασικό σύγγραμμα στο οποίο βασίστηκε η έρευνα είναι το Bank Builders του Edwin Heathcote, όπου συνέβαλε στην συνολική κατανόηση του θεωρητικού πλαισίου γύρω από το θέμα του σχεδιασμού κτιρίων για τραπεζικούς οργανισμούς. Όσον αφορά στην κατανόηση εννοιών που εισάγονται στο σύγγραμμα και έχουν να κάνουν με τα τραπεζικά κτίρια όπως η μονιμότητα, η σταθερότητα και η στερεότητα, οι βασικότερες βιβλιογραφικές πηγές είναι άρθρα τα οποία βρέθηκαν στο διαδίκτυο και σχετίζουν τις έννοιες αυτές με την αρχιτεκτονική γενικότερα.

Για τη κατανόηση των λόγων που τα κτίρια των τραπεζών εμφανίζουν τα χαρακτηριστικά αυτά, καθώς και για τη δημιουργία ενός θεωρητικού πλαισίου σχετικά με τις απαιτήσεις που έχει ο άνθρωπος από τις τράπεζες, εξετάστηκαν συγγράμματα και διαδικτυακά άρθρα σχετικά με το θέμα της σχέσης των τραπεζών με τους πελάτες τους, εστιάζοντας στα ψυχολογικά της χαρακτηριστικά προκειμένου να κατανοηθούν οι έννοιες στις οποίες στηρίζεται η σύνθεση των τραπεζικών κτιρίων κατ'επέκταση. Βασικό σύγγραμμα για τη κατανόηση των εννοιών αυτών αποτέλεσε και το Psychology of Relationship Banking: Profiting from the Psych του James Lynch.

Μεγάλο κομμάτι της έρευνας στηρίχθηκε στο βιβλίο *Bank Builders* στο οποίο αναφέρονται ιστορικά στοιχεία, πληροφορίες για το τραπεζικό σύστημα καθώς και πολλά παραδείγματα κτιρίων διαφόρων περιόδων γεγονός που βοήθησε ιδιαίτερα στη καταγραφή στοιχείων και στην άρθρωση της δομής της εργασίας. Επιπλέον, το σύγγραμμα του Homer Williams *Building Type Basics for Banks and Financial Institutions* συνέβαλε αρκετά στη κατανόηση των ζητούμενων στο σχεδιασμό κτιρίων για τραπεζικούς οργανισμούς καθώς και για την αναγνώριση και συσχέτιση τυπολογικών στοιχείων σε διάφορα κτίρια στη συνέχεια. Στη διαμόρφωση μιας ικανοποιητικής και ολοκληρωμένης εικόνας σχετικά με την ιστορία της αρχιτεκτονικής των τραπεζών συνέβαλαν τα συγγράμματα *Temples of Mammon: The Architecture of Banking* και *Banking: An illustrated history* των John Booker και Edwin Green αντίστοιχα.

Τα βιβλία της Hanlin Liu “*Bank Architecture*” και “*Modern Bank Design*” μέσω πολλών παραδειγμάτων κτιρίων τραπεζών, κυρίως σύγχρονων, βοηθούν στη κατανόηση της αντιμετώπισης του σχεδιασμού τραπεζικών κτιρίων από αρχιτέκτονες του δεύτερου μισού του 20ου αιώνα, στοιχείο σημαντικό για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τις σύγχρονες μεθόδους που εφαρμόζονται. Στο σύγγραμμα του Edwin Heathcote, *Bank Builders*, παρουσιάζεται πληθώρα παραδειγμάτων τραπεζών τα οποία είναι χωρισμένα ανά γενικές περιόδους και ανα αρχιτέκτονες και γραφεία. Το γεγονός αυτό συνέβαλε στη κατανόηση της εξέλιξης του τύπου σύμφωνα με τα βασικά χαρακτηριστικά και τα αρχέτυπα στο σχεδιασμό. Έτσι, το βιβλίο αυτό σε συνδυασμό με το δημοσιευμένο στο διαδίκτυο άρθρο του Adel Zakout “*Top 10 Banks Embracing Architecture of Their Age*” αποτέλεσαν τον κύριο κορμό της έρευνας δίνοντάς της κατεύθυνση και προσφέροντας σχέδια, φωτογραφικό υλικό και κάθε απαραίτητο στοιχείο για τη κατανόηση του θέματος προς διερεύνηση.



ΜΕΘΟΔΟΣ

Μέθοδος συλλογής στοιχείων

Η μέθοδος συλλογής στοιχείων, όπως αναφέρθηκε βασίστηκε σε βιβλιογραφικές πηγές και διαδικτυακά άρθρα.

Το ερευνητικό υλικό αποτελούν τα κτίρια τραπεζών από τη πρωτοεμφάνισή τους μέχρι σήμερα έτσι ώστε να εντοπισθούν τα στοιχεία στα οποία βασίζεται ο σχεδιασμός τους και η εξέλιξή τους διαχρονικά σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη εξέλιξη της οικονομίας και της κοινωνίας. Αρχικά επιχειρείται διάκριση περιόδων για τη καλύτερη και σαφέστερη καταγραφή των χαρακτηριστικών του τύπου με βάση την εξέλιξη της οικονομίας της κοινωνίας και της αρχιτεκτονικής. Παρουσιάζονται κτίρια-παραδείγματα, εικόνες και σχέδια αυτών με ταυτόχρονη προσπάθεια για εστίαση στα σημαντικότερα. Στη συνέχεια γίνεται ερμηνεία των ευρημάτων και συσχετισμοί με στόχο τη διαμόρφωση ολοκληρωμένης εικόνας σχετικά με την αρχιτεκτονική των τραπεζών, των βασικών της χαρακτηριστικών και των εννοιών στις οποίες οι αρχιτέκτονες βασίζονται μέχρι και σήμερα στο σχεδιασμό των κτιρίων αυτών.

Ερμηνευτική Μέθοδος / Υπόθεση Εργασίας

Η ιστορία των τραπεζών ξεκινά από την αρχαιότητα για την εξυπηρέτηση των αναγκών του εμπορίου. Οι τραπεζικές δραστηριότητες αποτελούν τον μοχλό ανάπτυξης της οικονομίας καθώς και ακρογωνιαίο λίθο της ζωής και της καθημερινότητάς μας. Τα κτίρια που στεγάζουν τις δραστηριότητες αυτές -οι τράπεζες- πολλές φορές αξιολογούνται το ίδιο σημαντικά με τον ναό, το θέατρο, τον κεντρικό σιδηροδρομικό σταθμό κ.α για τη πόλη.

Από την πρωτοεμφάνιση κτιρίων που εξυπηρετούν το τραπεζικό σύστημα στις ιταλικές πόλεις της Αναγέννησης εντάσσονται αρχιτεκτονικές τεχνικές σύνθεσης οι οποίες δίνουν στα κτίρια χαρακτήρα συμβατό με τη λειτουργία τους. Τα χαρακτηριστικά αυτά λειτουργούν ως αρχέτυπα για τους αρχιτέκτονες που σχεδιάζουν τέτοια κτίρια μέχρι και σήμερα. Το τραπεζικό σύστημα, ωστόσο, λόγω της εξέλιξης της οικονομίας και της τεχνολογίας δεν μένει στάσιμο αλλά εξελίσσεται, αναδιοργανώνεται και αποκτά νέες ανάγκες.

Η αρχιτεκτονική καλείται να προσαρμοστεί στις ανάγκες αυτές διατηρώντας και εξελίσσοντας ταυτόχρονα τα χαρακτηριστικά αρχέτυπα που καθιερώθηκαν στα πρώτα κτίρια τραπεζών.

Οι τράπεζες επιδιώκουν διαχρονικά να δώσουν την εντύπωση ότι η λειτουργία τους αποτελεί περισσότερο μια απλή υπηρεσία παρά ένα βασικό στοιχείο της ύπαρξής μας, μια θέση που φαίνεται να είναι αλαζονική και

απόμακρη από την υπηρεσιοκρατούμενη κοινωνία και πολιτισμό μας.

Τα καταστήματα (branches) αναδιοργανώνονται και μετατρέπονται σε μικρά «καταστήματα χρήματος» με τη βοήθεια της τεχνολογίας ενώ τα κεντρικά κτίρια αποκτούν ολοένα σημαντικότερη παρουσία στις σύγχρονες πόλεις.

Το χαρακτηριστικό αυτό έχει τις ρίζες του στο παρελθόν όπου οι τραπεζική λειτουργία λάμβανε χώρα σε ναούς ή σε μικρούς χώρους (θαλάμους) σε μετακινούμενους πάγκους (banca) με την επιδίωξη να τραβά την ελάχιστη προσοχή. Αργότερα οι ιταλοί τραπεζίτες έχτιζαν παλάτια (palazzi) στα κέντρα των πόλεων με μια ομιλούσα αρχιτεκτονική που αναδείκνυε τον πλούτο και τη δύναμή τους.

Η ιστορία της αρχιτεκτονικής τραπεζών αποτελείται από την προσπάθεια των αρχιτεκτόνων να βασιστούν στα δυο γενικότερα αρχέτυπα του ανοιχτού καταστήματος και του αδιαπέραστου οχυρού, ένα χαρακτηριστικό που αποκτά διαφορετικές ερμηνείες και μεταφράσεις ανάλογα τη περίοδο.

Η ανάθεση του σχεδιασμού τους αποτελεί ευκαιρία για τους αρχιτέκτονες να εκφράσουν στο μέγιστο τις ιδέες τους καθώς και να πειραματιστούν με νέες τεχνικές δεδομένου του ότι έχουν ως πελάτη οργανισμούς πρόθυμους να διαθέσουν μεγάλα χρηματικά ποσά για τα κτίριά τους κάθε φορά.

Η σχέση της τράπεζας με τον πελάτη_Η μελέτη της ψυχολογίας

Οι τραπεζίτες από την πρωτοεμφάνιση των πρώτων δομημένων τραπεζικών συστημάτων και των πρώτων τραπεζικών κτιρίων επιδίωκαν να προσελκύσουν κατά το δυνατόν περισσότερους πελάτες καθώς η τραπεζική δραστηριότητα είναι κατά βάση κερδοσκοπική. Διαχρονικά, χρησιμοποιείται πληθώρα αισθητικών και συναισθηματικών τεχνικών για τη προσέλκυσή τους, την ικανοποίηση και τη διατήρηση της εμπιστοσύνης τους.¹ Η ανθρώπινη ψυχολογία, η μελέτη δηλαδή, της ανθρώπινης συμπεριφοράς και των νοητικών και ψυχολογικών διαδικασιών που σχετίζονται με αυτή² είναι καθοριστική στην αντιμετώπιση των πελατών.

Οι σχέσεις των τραπεζών με τους πελάτες τους αλλάζουν και προσαρμόζονται στις ταυτόχρονες αλλαγές στην οικονομία, τη κοινωνία και τη τεχνολογία. Ωστόσο, τα τραπεζικά συστήματα ανά τον κόσμο εξελίσσονται με διαφορετικούς ρυθμούς και καθένα διαμορφώνεται από την αλληλεξάρτηση διαφόρων τύπων σχέσεων όπως οι βιολογικές, οι ωφελιμιστικές, οι συναισθηματικές, οι οικονομικές, οι κοινωνικές και οι θρησκευτικές. Οι σχέσεις αυτές φέρουν μεγάλο ρόλο στην εξέλιξη της ιστορίας των τραπεζών και εξαρτώνται ανεξάρτητα από την ισχύ και τη σημασία τους, από τη φύση και τους σκοπούς της σχέσης, από το βαθμό της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και από την αυθεντικότητα της σχέσης των

1 Lynch, James J., Psychology of Relationship Banking: Profiting from the Psyche, Woodhead Publishing, 1996 σελ. 14

2 Wikipedia "Ψυχολογία", <http://el.wikipedia.org/wiki/Ψυχολογία>

δυο μερών.³

Στην Ευρώπη, την Ασία και αργότερα στην Αμερική οι τράπεζες εμφανίζουν τις ρίζες τους στην οικογενειοκρατία όπου τα ονόματα συγκεκριμένων οικογενειών αποτελούσαν αυτούς που σήμερα γνωρίζουμε ως μεγάλους τραπεζικούς οργανισμούς. Από τη περίοδο των Φλωρεντίνων τραπεζιτών οι σχέσεις με τους πελάτες τους ήταν απολυταρχικές και σε συνδυασμό με τις υποδείξεις της εκκλησίας ότι «κανένας Χριστιανός δεν έχει το δικαίωμα να ασκεί τραπεζικές και εμπορικές δραστηριότητες»⁴ αντιμετώπιζονταν από τον υπόλοιπο λαό ως απόβλητοι, παρ'όλη την οικονομική τους δύναμη.

Σήμερα, προκειμένου να διασφαλίσουν την επιβίωσή τους, οι τράπεζες αναπτύσσουν μεθοδολογίες μελέτης της ψυχολογίας των πελατών. Αυτές αναλύουν τις κοινωνικο-ψυχολογικές ανάγκες των πελατών έτσι ώστε να προσαρμόσουν τις δραστηριότητές τους στις ανάγκες αυτές.⁵ Αυτές αποτελούνται από την ανάγκη της αναγνώρισης (παλαιότερα οι τράπεζες αναγνώριζαν τους πελάτες τους από τον αριθμό λογαριασμού τους και τους κατέτασαν με βάση το επάγγελμα), την ανάγκη για ασφάλεια, την ανάγκη της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, την ανάγκη της επικοινωνίας και της πληροφόρησης και από την ανάγκη για άμεση εξυπηρέτηση⁶.

Κατ'επέκταση λοιπόν, οι οργανισμοί αυτοί επιχειρούν τα κτίριά τους να έρχονται σε συμφωνία με τις μελέτες τους περί ψυχολογίας των πελατών και να μεταφράζουν τις παραπάνω σχετικές με τη ψυχολογία έννοιες σε αρχιτεκτονική. Όπως προκύπτει τα στοιχεία που αναζητούνται από τις τράπεζες ώστε να βρίσκονται τα κτίριά τους σε συνάφεια με αυτό που περιμένουν να δουν οι πελάτες τους είναι η αναγνωρισιμότητα (μέσω της δημιουργίας εντυπωσιακών κτιρίων), η ασφάλεια και η εμπιστοσύνη (μέσω της αδιαπερατότητας και της στιβαρότητας).

3 Lynch, James J., *Psychology of Relationship Banking: Profiting from the Psyche*, Woodhead Publishing, 1996 σελ. 13

4 Wikipedia, "History of Banking", "Merchant Banks", http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_banking#Emergence_of_merchant_banks

5 Roy, Saberi, "The Psychology of Banking", Ezine Articles, 8 Αυγούστου 2008, <http://ezinearticles.com/?The-Psychology-of-Banking&id=1413260>

6 Chowdhury, A.K., "Customer Psychology Analysis", College of Agricultural Banking, Απρίλιος 2007, <http://www.cab.org.in/Lists/knowledge%20Bank/DispForm.aspx?ID=46>

Τράπεζα_ο Ναός του χρήματος

Όπως αναφέρθηκε, τα κτίρια των τραπεζών έχουν αντίστοιχη σημασία με τα κτίρια των ναών για τις πόλεις. Η σημασία αυτή έχει διογκωθεί ακόμα περισσότερο μέχρι σήμερα με την ανάπτυξη της τεχνολογίας. Ο Γερμανός ποιητής και απόγονος τραπεζίτη Heinrich Heine ανέφερε τον 19ο αιώνα ότι «το χρήμα είναι η θρησκεία του σήμερα» και η ρήση του αυτή ισχύει μέχρι σήμερα εμπεριέχοντας ακόμα μεγαλύτερη αλήθεια.⁷ Το χρήμα έχει γίνει από τις καθολικότερες θρησκείες και ο ναός που τη στεγάζει είναι οι τράπεζες.

Η δύναμη των τραπεζών είναι στις μέρες μας ιδιαίτερα μεγάλη και οι σύγχρονες κοινωνίες θα κατέρρεαν χωρίς την ύπαρξή τους. Αποτελούν τη βάση του οικονομικού κέντρου της πόλης, έχοντας ανάλογη σημασία με τους ναούς που αποτελούσαν τον πυρήνα των Μεσαιωνικών πόλεων.

Η λογική των κατασκευαστών των μεσαιωνικών ναών σχετικά με τη πίστη και τη προσήλωσή τους στο σύστημα, τους οδηγούσε στη δημιουργία κτιρίων με μεγάλο ύψος που υποδήλωνε τη προσπάθεια του κτιρίου να φτάσει ψηλά στο θεό. Αντίστοιχη είναι και η σύγχρονη λογική των αρχιτεκτόνων στα κτίρια τραπεζών που χρησιμοποιούν όμως το χαρακτηριστικό αυτό έτσι ώστε να υποδηλώσουν τη δύναμη, των πλούτο και την ασφάλεια των κτιρίων αυτών. Ο παραλληλισμός αυτός αποκτά

νόημα αν αναλογιστεί κανείς ότι τα κτίρια αυτά χτίζονται στο πλαίσιο του καπιταλιστικού πνεύματος της σύγχρονης εποχής, όπου το χρήμα λαμβάνει καθοριστικό ρόλο για την εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας. Οι ιερείς και τα κηρύγματα τους αντικαθίστανται πλέον από τους τραπεζίτες και τις αποφάσεις τους σχετικά με τα επιτόκια, τις ισοτιμίες, τις μεταβολές των δεικτών των μετοχών και άλλες που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη ζωή μας. Τα κτίρια αυτά στεγάζουν προνομιούχες ομάδες ανθρώπων που πρωταγωνιστούν στη λήψη καθοριστικών αποφάσεων, γεγονός που ίσως να φαντάζει απόμακρο, αλαζονικό και ταυτόχρονα απειλητικό. Τις ομάδες αυτές κυνικά χαρακτηρίζει ο συγγραφέας Tom Wolfe "Masters of the Universe" (Κυρίαρχους του Σύμπαντος) στο βιβλίο του "The Bonfire of the Vanities".⁸

Παραδοσιακά λοιπόν, η αποστολή των αρχιτεκτόνων που δημιουργούν κτίρια που στεγάζουν τη τραπεζική δραστηριότητα είναι να εκπέμπουν έναν ιδιωτικό, δυναμικό και πολλές φορές απόμακρο χαρακτήρα σταθερότητας και απομόνωσης από τον κόσμο που παραμένει εκτός των παραπάνω προνομιούχων ομάδων. Η ιστορία της αρχιτεκτονικής που προσπαθεί να εκφράσει τις ιδέες αυτές έχει τις ρίζες της στην Ιταλία της Αναγέννησης.

Ερευνητικά Ερωτήματα

Η εργασία έχει σκοπό να απαντήσει στα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

Ποια είναι τα χαρακτηριστικά που επαναλαμβάνονται στα κτίρια τραπεζών κάθε εποχή;

Σε ποιο βαθμό η αρχιτεκτονική των τραπεζών προσαρμόζεται στις αρχιτεκτονικές τάσεις κάθε εποχής;

Πως έχει επηρεάσει η εξέλιξη της τεχνολογίας την τραπεζική αρχιτεκτονική;

Σε ποια περίοδο συναντάται η αντικειμενικότερη έκφραση της αρχιτεκτονικής των τραπεζικών κτιρίων και γιατί;



ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ιστορικά / Η αρχιτεκτονική του χρήματος

Βασικές μορφές δανεισμού και καταθέσεων με επιτόκια άρχισαν να εμφανίζονται στις απαρχές του Δυτικού πολιτισμού ήδη από το 3.000 π.Χ. σε ναούς και βασιλικά θησαυροφυλάκια στη Μεσοποταμία.⁹ Πρίν τη βασιλεία του Σαργώντος του Μέγα (2335-2280 π.Χ.) οι συναλλαγές ήταν περιορισμένες στα όρια της κάθε πόλης της Βαβυλώνας και στο ναό που βρισκόταν στο επίκεντρο της οικονομίας της καθώς οι συναλλαγές με ξένους απαγορεύονταν.¹⁰

Στην αρχαία Ελλάδα αναπτύχθηκαν οχυρά στα οποία φυλάσσονταν πολύτιμα αγαθά σε περιόδους πολέμου ή αστάθειας. Σε ιδιωτικές και κοινές μονάδες μέσα στην αρχαία Ελληνική κοινωνία - κυρίως σε ναούς όπως ο Παρθενώνας, ο ναός της Αρτέμιδος στην Έφεσο, το Ηραίον της Σάμου και των Δελφών και ο ναός του Απόλλωνα- λάμβαναν χώρα οικονομικές συναλλαγές όπως καταθέσεις, αλλαγή και επικύρωση νομισμάτων καθώς και δάνεια.¹¹ Καθώς η ανάγκη για τη στέγαση των οικονομικών δραστηριοτήτων αυξανόταν, κατασκευάζονταν κτίρια στις αγορές των

9 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 9

10 Wikipedia, "History of Banking" , http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_banking#cite_note-184

11 Gilbart, James William, "The history and principles of banking", Oxford University, Oxford, 1834 σελ. 3

πόλεων-κρατών. Γύρω στα τέλη του 3^{ου} και τις αρχές 2^{ου} π.Χ. αιώνα, το νησί της Δήλου έγινε επίκεντρο των τραπεζικών δραστηριοτήτων όπου έχουν καταγραφεί τουλάχιστον τρεις τράπεζες και ένας ναός στον οποίο γίνονταν καταθέσεις. Τουλάχιστον τριάντα-πέντε Ελληνιστικές πόλεις-κράτη διέθεταν τράπεζες κατά τη διάρκεια του 2^{ου} π.Χ. αιώνα.¹² Στους Πόρους του Ξενοφώντα (353 π.Χ.) γίνεται λόγος για τη δημιουργία ενός οργανισμού αντίστοιχου με αυτό που γνωρίζουμε σήμερα ως μετοχική τράπεζα (Joint Stock Bank).¹³

Στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία εντοπίζεται ένας εκλαϊκισμός των τραπεζικών διαδικασιών και η αυγή των καταστημάτων-χρήματος (money-shops), παρόμοια με τα υποκαταστήματα των σύγχρονων τράπεζων. Περισσότεροι πολίτες είχαν τη δυνατότητα να ανταλλάσσουν χρήματα, να παίρνουν δάνεια και να καταθέτουν. Καθώς οι περισσότερες πρώιμες αυτοκρατορίες χαρακτηρίζονται από τον έλεγχο των τραπεζικών διαδικασιών από την εκκλησία, στον Ρωμαϊκό κόσμο δημιουργείται ένα κοσμικό σύστημα ελέγχου και ένα δίκτυο συλλογής φόρων. Με τη πτώση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας οι οργανώσεις αυτές χάθηκαν και δεν αναπτύχθηκαν παρόμοιες διαδικασίες μέχρι και την περίοδο του Μεσαίωνα.¹⁴

Από τον 11ο αιώνα και έπειτα η έναρξη των σταυροφοριών έκανε επιτακτική τη δημιουργία ενός διεθνούς τραπεζικού συστήματος το οποίο κάλυπτε μεγάλο αριθμό κρατών και βασιλείων που χρηματοδοτούνταν από βασιλείς, αριστοκράτες και την Εκκλησία. Τα κέντρα του διεθνούς αυτού συστήματος την περίοδο των σταυροφοριών (1095-1204) εντοπίζονται στις ιταλικές πόλεις-κράτη καθώς η γεωγραφική τους θέση εξυπηρετούσε ως αφετηρία για εμπορικά ταξίδια στην ανατολή. Ο βόρειοι Ιταλοί, πιο συγκεκριμένα, γνώρισαν μεγάλη επιτυχία στη δημιουργία οικονομικών αγορών και ο όρος «Λομβαρδοί» ('Lombards') έχει παραμείνει συνώνυμος με το τραπεζικό σύστημα καθώς έχει δώσει και το όνομά του στη Lombard street του City του Λονδίνου που αποτελεί το επίκεντρο του Βρετανικού τραπεζικού συστήματος από τον 14^ο αιώνα.¹⁵

12 Roberts, Keith, "The Origins of Business, Money and Markets", Columbia University Press, 2011 σελ. 126-130

13 Gilbert, James William, "The history and principles of banking", Oxford University, Oxford, 1834 σελ. 5-6

14 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ 9

15 Ibid

Μεγάλη δύναμη στο πλαίσιο του εμπορίου και των διπλωματικών σχέσεων λόγω των διεθνών οικογενειακών τους σχέσεων απέκτησαν οι Εβραίοι, κάτι που ανακάλυψε ο Καρλομάγνος και δημιούργησε την ανάπτυξη του αντισημιτισμού στη μεσαιωνική Ευρώπη. Ρυθμίσεις ενάντια στη κυριαρχία των Εβραίων στις τοπικές οικονομικές επιχειρήσεις της Ιταλίας περιόριζαν τη δράση εκτός της κοινωνίας τους σε διαδικασίες ενεχυροδανεισμών και δανεισμών.¹⁶

Η ανάπτυξη των αγορών στη μεσαιωνική Γαλλία, κυρίως στη Καμπανία, έκαναν επιτακτική την ανάπτυξη ενός συστήματος διεθνούς χρηματοδότησης. Το πλήθος των προϊόντων και η πολυπλοκότητα των συναλλαγών οδήγησε στη δημιουργία οργανωμένων αγορών που βασιζόνταν σε συναλλαγές με βάση το χρήμα, με προϊόντα που αγοράζονταν και πωλούνταν αποκλειστικά με τη χρήση συναλλαγματικής. Αυτό αποτέλεσε την απαρχή του διεθνούς τραπεζικού συστήματος.

Μέχρι εκείνη τη περίοδο δεν υφίσταται συγκεκριμένη αρχιτεκτονική τραπεζών, λόγω της φύσης των τραπεζικών δραστηριοτήτων που επέβαλλαν ευελιξία και ευκινισία που καθιστούσαν απαγορευτική την ύπαρξη μόνιμης τοποθεσίας. Οι Λομβαρδοί διήγαγαν τις δραστηριότητές τους σε ξύλινους πάγκους σε υπαίθριες αγορές. Από τους πάγκους αυτούς προέκυψε και η λέξη «τράπεζα» από την ιταλικά λέξη *banca* που σημαίνει πάγκος, τραπεζί ή στασίδι. Η φορητότητα ήταν βασικό χαρακτηριστικό έτσι ώστε να επιτρέπει την τοποθέτηση των πάγκων σε διάφορες αγορές και επίσης συνέβαλλε στη διατήρηση διακριτικότητας από τη πλευρά των τραπεζιτών (ειδικά στη περίπτωση των Εβραίων) για την αποφυγή ληστειών και δολοφονιών στον βίαιο μεσαιωνικό κόσμο.¹⁷

Με τη λήξη της μεσαιωνικής περιόδου εμφανίζεται μια νέα στάση απέναντι στις τραπεζικές διαδικασίες και δημιουργείται μιας νέα κάστα τραπεζιτών που κυριάρχησαν κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης. Αναδύεται επίσης ένα νέο πολύπλοκο και ιδιαίτερα ραφιναρισμένο τραπεζικό σύστημα που κατέκλυσε όλη την Ευρώπη και παρέμεινε σε ισχύ μέχρι το 19ο αιώνα. Το σύστημα αυτό αποτέλεσε την αρχή της αρχιτεκτονικής έκφρασης στο

16 Ibid,
Wikipedia "Merchant Banks" http://en.wikipedia.org/wiki/Merchant_bank

17 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ 10-11

κόσμο των τραπεζών.



1 Η Loggia dei Mercanti στη Bologna, 1382



2 Το οικόσημο της οικογένειας των Μεδίκων

Η τραπεζική αρχιτεκτονική χωρίζεται σε δυο σκέλη κατά το τέλος της μεσαιωνικής περιόδου. Αρχικά, στα τέλη του 14^{ου} αιώνα χτίζονται ανταλλακτήρια τα οποία αποτελούν τα πρώτα κτίρια που δημιουργούνται με σκοπό να στεγάσουν τις τραπεζικές επιχειρήσεις. Τα κτίρια αυτά ήταν σχετικά απλές κατασκευές, ένα κράμα στεγασμένης αγοράς και χώρου συνάντησης, συνήθως ενιαίοι χώροι με ή χωρίς διαδρόμους, οι απαιτήσεις των οποίων δεν άλλαξαν σημαντικά με την πάροδο των χρόνων. Χαρακτηριστικά και από τα πρώτα ανταλλακτήρια αποτελούν η Loggia dei Mercanti (Η Στοά των Εμπόρων) που χτίστηκε το 1382 στη Μπολόνια όπως και το ανταλλακτήριο της Βαρκελώνης γνωστό ως Taula di Canvi. Τον 16ο αιώνα σημαντικά ανταλλακτήρια κτίζονται στην Αμβέρσα το 1531 και στο Λονδίνο το 1571.¹⁸ Ωστόσο, τα πιο εντυπωσιακά κτίρια δεν είναι τα ανταλλακτήρια αλλά οι ιδιωτικές κατοικίες και τα παλάτια των μεγάλων τραπεζικών δυναστειών που αποτελούν τη δεύτερη κατηγορία της τραπεζικής αρχιτεκτονικής εκείνης της περιόδου και την πρώτη ουσιαστική αρχιτεκτονική έκφραση του χρήματος. Η Βενετία και η Γένοβα αποτελούσαν τα δυο βασικά κέντρα της εμπορικής τραπεζικής δραστηριότητας, μέχρι τον 15ο αιώνα, όπου το επίκεντρο μεταφέρθηκε σχεδόν αποκλειστικά στη Φλωρεντία κυρίως λόγω της επιτυχίας που εμφάνιζαν οι βιομηχανίες του υφάσματος και του μαλλιού. Σημαντικές από αυτές τις οικογένειες ήταν οι Acciaiuoli, Mozzi, Bardi και Peruzzi.¹⁹ Διασημότερη, ωστόσο, ήταν η οικογένεια και η

18 Ibid

19 Kleinhenz, Christopher, "Medieval Italy: An Encyclopedia", Routledge, 2004

τράπεζα των Μεδίκων που δημιουργήθηκε από τον Giovanni di Bicci de' Medici και συνεχίστηκε από τον Cosimo de Medici . Όπως οι Ρωμαίοι, έτσι και οι Φλωρεντίνοι τραπεζίτες συνήθιζαν να κατοικούν πάνω από το κατάστημα της τράπεζας. Τα παλάτια τους φιλοξενούσαν επίσης τα λογιστήρια και τα γραφεία τους, μοντέλο που διήρκεσε μέχρι και τον 19ο αιώνα.²⁰

Τα παλάτια αυτά καλούνταν να εξυπηρετήσουν κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και η παρουσία τους στον αστικό ιστό να αποσαφηνίζει ποια είναι τα χαρακτηριστικά αυτά. Αρχικά δεν έπρεπε να υπάρχει αμφιβολία ότι ανήκουν σε μια εύπορη οικογένεια, ικανή να αποκτήσει γη στο καλύτερο σημείο της πόλης και να αφήσει το ανεξίτηλο στίγμα της στο αστικό τοπίο. Εκτός αυτού, το κτίριο έπρεπε να φαντάζει τόσο επιβλητικό και απροσπέλαστο ώστε να εξαλείφει κάθε ιδέα για ληστεία ή παράνομη εισβολή. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα του τύπου αποτελεί το παλάτι του Cosimo de Medici γνωστό ως Palazzo Medici-Riccardi που σχεδιάστηκε το 1444 από τον Michelozzo.²¹

20 Goldwraith, Richard A. "Banks, Palaces and Entrepreneurs in Renaissance Florence", Ashgate Publishing Company, 1995 σελ. 4-7, 29, 40

21 Green, Edwin, "Banking: An illustrated history", Phaidon, 1989 σελ. 18

Από την Αναγέννηση Μέχρι τον 19^ο αιώνα

Στο διάστημα που μεσολαβεί από την Αναγέννηση μέχρι τον 19ο αιώνα παρατηρούνται αλλαγές στη δομή του τραπεζικού συστήματος, στις τραπεζικές διαδικασίες καθώς και στην αρχιτεκτονική των κτιρίων που στεγάζουν τις διαδικασίες αυτές. Το κέντρο του τραπεζικού συστήματος της Ευρώπης μεταφέρεται βορειότερα από τη περιοχή της Ιταλίας. Οι Φλωρεντίνοι τραπεζίτες άρχισαν σταδιακά να χάνουν τη δύναμή τους λόγω μιας σειράς λανθασμένων υπολογισμών και τη θέση ισχύος που κατείχαν στον τραπεζικό κόσμο πήραν τα εθνικά κράτη της βόρειας Ευρώπης όπου το εμπόριο των υφασμάτων γνώριζε μεγάλη ακμή.

Εμφανίζεται έτσι ένα νέο πρότυπο. Οι συναλλαγές των εμπόρων και των τραπεζιτών αρχίζουν να γίνονται σε πλατείες και οι διαδικασίες να έχουν πιο ανεπίσημο χαρακτήρα. Η Αμβέρσα και το Άμστερνταμ γίνονται κέντρα εμπορίου και τραπεζικών συναλλαγών όπου και χτίζονται σημαντικά κτίρια τα οποία ήταν περισσότερο εμπνευσμένα από το «ανοιχτό» πρότυπο σε αντίθεση με τα παλάτια-οχυρά της προηγούμενης περιόδου στην Ιταλία. Το βασικό χαρακτηριστικό των νέων τραπεζών όπως του Amsterdam Stock Exchange που χτίστηκε το 1608 από τον αρχιτέκτονα Hendrik de Keyser καθώς και λίγο αργότερα του London Royal Exchange ήταν η ανάπτυξή τους γύρω από μια σχεδόν δημόσια εσωτερική αυλή με περιμετρικές στοές.²²

Οι κύριες οικονομικές δυνάμεις του 19^{ου} αιώνα ήταν η Ολλανδία και η Αγγλία λόγω της σταθερότητας που εμφάνιζαν σε σχέση με αυτές των Μεσογειακών χωρών. Το 1694 ιδρύεται η Τράπεζα της Αγγλίας η οποία είναι και από τις πρώτες που εκδίδει χαρτονομίσματα.²³

Σε αρχιτεκτονικό διαγωνισμό που έλαβε χώρα το 1734 για τον σχεδιασμό του κτιρίου της Τράπεζας της Αγγλίας κερδίζει η μελέτη του αρχιτέκτονα George Sampson. Ο Sampson βασίστηκε σε ένα επίμηκες σχήμα με στενή όψη στο δρόμο σε οικόπεδο όπου μέχρι πρότεινος βρισκόταν ο ναός του Αγίου Χριστοφόρου (St Christopher-le-Stocks). Ή όψη του κτιρίου θύμιζε ιδιωτικό οίκημα ωστόσο πίσω από την κύρια Παλλαδιανή όψη υπήρχαν αρκετοί και ασφαλείς χώροι που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες τις τράπεζας και αυλή γύρω από την οποία τοποθετήθηκαν τα ιδιωτικά γραφεία της τράπεζας. Το σχήμα αυτό της κάτοψης επέτρεπε τη δημιουργία εσωτερικών αιθριών για το φωτισμό των χώρων καθώς την αποφυγή ανοιγμάτων προς των δρόμο για λόγους ασφαλείας. Λόγω της ταχείας ανάπτυξης της τράπεζας έγιναν επεκτάσεις στο κτίριο του Sampson από τον Sir Robert Taylor, όπως η δημιουργία μιας μεγάλης θολοσκέπαστης ροτόντας βασισμένη συνθετικά στο Πάνθεον της Ρώμης, γύρω από την οποία υπήρχαν τέσσερις άλλες αίθουσες.²⁴ Αργότερα, χρειάστηκε να γίνουν επιπλέον αλλαγές και επεκτάσεις στην τράπεζα υπεύθυνος των οποίων



3 Το Amsterdam Stock Exchange του Herdrik de Keyser, 1608



4 Η τράπεζα της Αγγλίας του George Sampson, 1732-34



5 Η τράπεζα της Αγγλίας του Sir Robert Taylor, 1765-88

σελ 10-14

23 Andreades, A.M., "History of the Bank of England", Routledge, 2013 σελ. 43

24 Francis, John, "History of the Bank Of England. It's times and traditions", The University of Michigan, 1862, σελ 305-306



6 Η τράπεζα της Αγγλίας από τον Sir John Soane, 1788-1833

ήταν ο Sir John Soane μεταξύ των ετών 1788 και 1823.²⁵ Οι ροτόντες, οι σταυροειδείς κατόψεις, οι θόλοι και τα τόξα έδιναν στη τράπεζα μια ναόσχημη αισθητική. Η περίμετρος του κτιρίου αποτελούνταν από μια αδιαπέραστη λιθοδομή, χωρίς ανοίγματα, διακοσμημένη με μεγάλες κορνίζες και μπροστά από αυτή μια κιονοστοιχεία. Το κτίριο του Soane δεν υφίσταται σήμερα στην αρχική του μορφή καθώς πολλά κομμάτια κατέρρευσαν με τη πάροδο των χρόνων και ανοικοδομήθηκαν από άλλους αρχιτέκτονες, ωστόσο, αποτελεί τη δημιουργία ενός αρχετύπου τραπεζικής αρχιτεκτονικής και μιας νέα αρχιτεκτονική γλώσσας για την έκφραση της στερεότητας και της μονιμότητας ενός τραπεζικού οργανισμού. Ο αρχιτεκτονικός υπαινιγμός που επιχειρείται είναι ότι τα χρήματα είναι ασφαλή μέσα σε αυτούς τους θολοσκέπαστους χώρους, όπως ο πιστός βρίσκεται υπό τη προστασία του θεού στον ναό.²⁶

25 <http://www.bankofengland.co.uk/education/Pages/museum/walkthrough/buildings.aspxw>

26 Booker, John, "Temples of Mammon: The Architecture of Banking", Edinburgh University Press, 1990 σελ 3-12

Η γέννηση της σύγχρονης τράπεζας

Η τράπεζα της Αγγλίας του Soane έπαιξε σημαντικό ρόλο στη μετάβαση από τον 18^ο στον 19^ο αιώνα όσον αφορά στα τραπεζικά κτίρια. Παράλληλα, η έκβαση της Γαλλικής Επανάστασης οδήγησε στη δημιουργία της Εθνικής Τράπεζας της Γαλλίας λόγω λόγω του χρέους που επέφεραν οι μάχες του Ναπολέοντα. Η ιδέα της δημιουργίας μιας Εθνικής Τράπεζας φαινόταν αρκετά ελκυστική για τους επαναστατικούς αρχιτέκτονες της εποχής καθώς αποτελούσε ευκαιρία να εφαρμόσουν μια ομιλούσα-σχεδόν Πλατωνική-αρχιτεκτονική (architecture parlante) η οποία θα επεξηγούσε τη λειτουργία του κτιρίου με τρόπο εύγλωττο και καθολικό.²⁷

Ο Claude-Nicolas Ledoux το 1799 σχεδίασε το κτίριο της Caisse d'Escompte σε μορφή αρχαιοελληνικού ναού στο κέντρο μιας πλατείας με στοές (παρόμοιες με αυτές που ζωγραφίζει ο Giorgio De Chirico), έχοντας σκοπό να αναδείξει τα στοιχεία της στερεότητας και της μονιμότητας που επιζητά κάθε τραπεζικός οργανισμός. Οι τεχνικές του Ledoux, ωστόσο, σχετικά με το σχεδιασμό αντίστοιχων κτιρίων τελειοποιούνται από τον μαθητή του, Thomas de Thomon, του οποίου η Συναλλαγματική Τράπεζα που σχεδίασε στην Αγία Πετρούπολη το 1804 αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα κλασικιστικής αρχιτεκτονικής στον τραπεζικό τομέα.²⁸ Ο Thomon σχεδίασε ένα κτίριο ανυψωμένο σε κρηπίδα από γρανίτη οι κίονες του οποίου αντανakλούνται σε υδάτινες επιφάνειες

27 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 16

28 Wikipedia "Jean-François Thomas de Thomon" , http://en.wikipedia.org/wiki/Jean-François_Thomas_de_Thomon



7 Η Συναλλαγματική τράπεζα του Thomas de Thomon στην Αγία Πετρούπολη

περιμετρικά. Το εσωτερικό ορίζεται από ένα μεγάλο ενιαίο χώρο που δίνει τη ζητούμενη αίσθηση στερεότητας, σαν να έχει λαξευτεί το κτίριο από τον βράχο.²⁹

Οι αρχές του νεοκλασικισμού υπήρξαν θεμελιώδεις στην τραπεζική αρχιτεκτονική. Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα αποτέλεσε τη μόνη μέθοδο για την έκφραση στερεότητας και σταθερότητας στην αρχιτεκτονική. Υπό το ίδιο πνεύμα σχεδιάζει ο Alexandre-Theodore Brongniart το Χρηματηστήριο του Παρισιού, ωστόσο με μια αρχιτεκτονική λιγότερο μνημειακή από αυτή που υπέδειξε νωρίτερα ο Ledoux.³⁰



8 Το κτίριο της Caisse d'Es-compte του Claude Nicolas Ledoux

Τα ίδια ιδανικά αφομοιώνονται στα τέλη του 18ου και τον 19ο αιώνα και στο νεοσύστατο τότε κράτος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Καθώς το νέο κράτος αναγνωρίζει και χρησιμοποιεί τις αρχές τις Αθηναϊκής δημοκρατίας η πλέον λογική αρχιτεκτονική γλώσσα δεν ήταν άλλη από τη νεοκλασική. Ο άγγλος αρχιτέκτονας Benjamin Henry Latrobe που μετανάστευσε στην Αμερική, σχεδίασε το κτίριο της Bank of Pennsylvania στη Φιλαδέλφεια το 1800 υιοθετώντας πάλι το νεοκλασικό στυλ ως σύμβολο για την αρχιτεκτονική των τραπεζών.³¹ Η τράπεζα έχει τη μορφή Ρωμαϊκού ναού όπου υπάρχει ένα προστώο Ιωνικού ρυθμού και η

²⁹ Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 16-17

³⁰ Ibid,
Wikipedia "Paris Bourse", http://en.wikipedia.org/wiki/Paris_Bourse

³¹ Wikipedia "Benjamin Henry Latrobe", http://en.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Henry_Latrobe

κυκλική κεντρική της αίθουσα στεγάζεται από έναν μεγάλο θόλο. Ο Latrobe ήταν γνώστης της δουλειάς του Soane στη Τράπεζα της Αγγλίας και ακολούθησε την απλότητα και τη καθαρότητα της σύνθεσής του, κάτι που γίνεται αντιληπτό στη κομψότητα της εισόδου. Στην είσοδο δημιουργείται μια αλληλουχία χώρων οι οποίοι οδηγούν από έναν θολοτό πρόναο στη τραπεζική αίθουσα και στη συνέχεια σε έναν ακόμη μεγαλύτερο θολοσκέπαστο χώρο. Σημαντικό κτίριο που καθιέρωσε τον νεοκλασικισμό ως την κυρίαρχη αρχιτεκτονική γλώσσα στις ΗΠΑ ήταν η Second National Bank of the United States όπου ο αρχιτέκτονας William Strickland παρέθεσε ένα σχέδιο αντίγραφο του Παρθενώνα και θεωρήθηκε κατάλληλο για το κτίριο του οργανισμού.³²

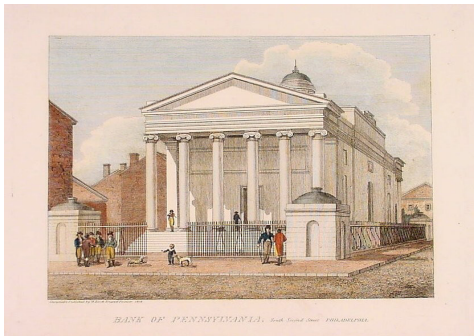
Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} λίγες ήταν οι καινοτομίες στον τομέα της τραπεζικής αρχιτεκτονικής όσον αφορά στο ζήτημα της μορφής. Τα περισσότερα κτίρια σχεδιάζονταν υπό το πνεύμα του Ιστορισμού και ντύνονταν με διάφορα ιστορικιστικά ενδύματα.³³ Διάφορες όμως τεχνολογικές καινοτομίες που εμφανίστηκαν γύρω στα μέσα του αιώνα αφομοιώθηκαν γρήγορα από τους αρχιτέκτονες.



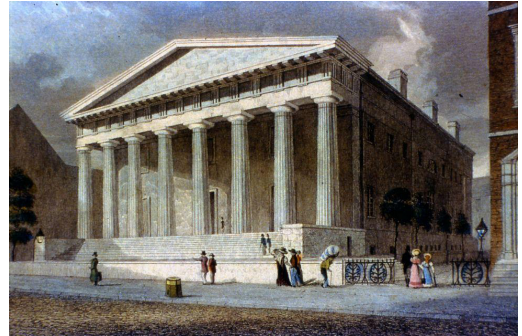
9 Το Χρηματιστήριο του Α.Τ. Brongniart στο Παρίσι. Εδώ φαίνονται οι επεκτάσεις του Jean Baptiste Frederick Cavel

32 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 17-18

33 Ibid σελ. 16-17



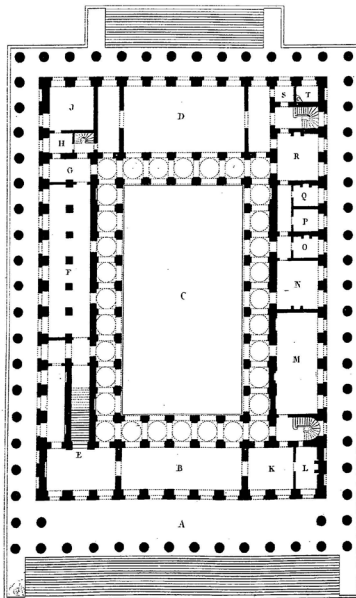
10 Bank of Pennsylvania του Benjamin Henry Latrobe σε γκραβούρα του William Russell Birch



11 H Second National Bank of America του William Strickland

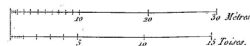
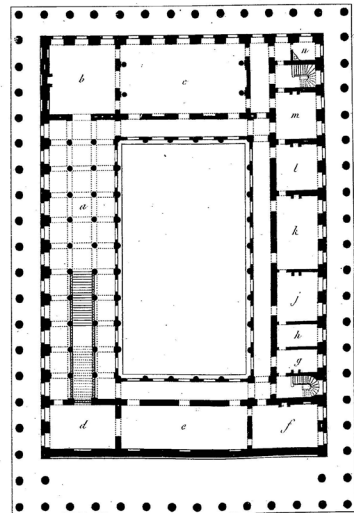
Palais Impérial de la Bourse et du Tribunal de Commerce.
Commencé en 1808. Par A.T. BRONGNIART.

Plan du Rez de Chaussée.



- A Portique.
- B Vestibule.
- C Salle de la Bourse.
- D Salle des Agens de Change.
- E Escalier du Tribunal de Commerce.
- F Greffe.
- G Greffe des faillites.
- H Greffe du Tribunal.
- J Grand Dépôt.
- K Antichambre des Agens de Change.
- L Portier.
- M Salle des Courtiers de Change.
- N Comité des Agens de Change.
- O Agens de Change.
- P Imprimerie.
- Q Syndicat des Agens de Change.
- R Comité des Agens de Change.
- S Greffe.
- T Garderobe.
- a Salle des Pas perdus.
- b Antichambre du grand Tribunal.
- c Grand Tribunal.
- d Antichambre du petit Tribunal.
- e Petit Tribunal.
- f Salle des délibérés.
- g Président.
- h Vestibule.
- j Bibliothèque.
- k Conseil.
- l Président.
- m Salle des délibérés.
- p Garderobe.

Plan du Premier Etage.



12 Κατόψεις του T.A. Brongniart για το Χρηματιστήριο του Παρισιού

Η αυγή της μοντέρνας εποχής

Οι καινοτομίες της βιομηχανικής επανάστασης εφαρμόστηκαν γρήγορα και στην αρχιτεκτονική με βασική καινοτομία τη χρήση του σιδήρου ως κατασκευαστικό υλικό. Βασικοί χρήστες των νέων κατασκευαστικών υλικών ήταν οι μηχανικοί των σιδηροδρομικών σταθμών οι οποίοι έχτιζαν εντυπωσιακές στέγες εμπνευσμένες από γοτθικούς ναούς, όμως οι όψεις τους δεν είχαν ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον καθώς η πλήρωσή τους γινόταν από τούβλο και πέτρα μιμούμενες κάθε φορά κάποιο ιστορικό στυλ. Οι εντυπωσιακές μεταλλικές στέγες των Βικτωριανών μηχανικών ενέπνευσαν μια νέα αρχιτεκτονική γλώσσα καθώς η απλότητα, η καθαρότητα και η διαφάνειά τους οδήγησαν σε μια ριζική επανεξέταση της αρχιτεκτονικής σε συνδυασμό και με τη θέληση των τραπεζιτών να χρησιμοποιηθούν τα νέα υλικά στις τράπεζες.

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα εμφανίστηκαν αλλαγές σχετικά με τον έλεγχο και τη διοίκηση των τραπεζών καθώς πέρασε από τους αριστοκράτες και τους ευγενείς στους εμπόρους και τους τραπεζίτες που πλέον αποτελούσαν τους μεγιστάνες της Βικτωριανής περιόδου. Η αλλαγή αυτή παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με την αλλαγή στον έλεγχο του συστήματος από την Εκκλησία στους εύπορους τραπεζίτες της Αναγεννησιακής Ευρώπης. Όπως και οι Φλωρεντίνοι, έτσι και οι νέοι τραπεζίτες ήθελαν να επιδείξουν τα πλούτη τους και τα κτίρια στα οποία εμπορεύονταν και ασκούσαν τη τραπεζική διαδικασία να συνδυάζουν τις τελευταίες εξελίξεις στη τεχνολογία καθώς και όσο το δυνατόν περισσότερη

διακόσμηση.³⁴

Η νέα γενιά των τραπεζικών κτιρίων εμφανίζει αρκετές ομοιότητες με τα παραδοσιακά του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Όπως στα ανταλλακτήρια της Αμβέρσας, του Άμστερνταμ και του Λονδίνου, που χωροθετούνταν γύρω από μια κεντρική αυλή, έτσι και τα νέα αντίστοιχα κτίρια της Ευρώπης αναπτύσσονταν πάλι γύρω από έναν μεγάλο κεντρικό χώρο. Η βασική όμως διαφορά είναι ότι με τις καινοτομίες στην τεχνολογία και στη χρήση του σιδήρου και του γυαλιού στις κατασκευές οι χώροι αυτοί μπορούσαν πλέον να στεγαστούν με εντυπωσιακά γυάλινα στέγαστρα.³⁵

Αυτός ο τύπος κτιρίου που δημιουργήθηκε αποτέλεσε τον απόγονο των ανοιχτών αυλών των πρώτων ανταλλακτηρίων και επιζεί σε ένα βαθμό μέχρι σήμερα. Την ίδια περίοδο αναπτύχθηκε άλλος ένας τύπος τραπεζών. Οι τραπεζίτες άρχισαν να αντιλαμβάνονται την μεσαιωνική περίοδο ως τη χρυσή εποχή των συναλλαγών, μια περίοδο όπου στη βόρεια Ευρώπη υπήρχε η δυνατότητα να δημιουργηθούν νέα καλλιτεχνικά στυλ και τύποι κτιρίων ώστε να ταιριάζουν στις συνήθειες και τις ασχολίες των κατοίκων, στο κλίμα και στα διαθέσιμα τοπικά υλικά. Το γοτθικό έγινε αποδεκτό αρχιτεκτονικό στυλ πέρα από τον νεοκλασικό μετά από τη δημιουργία της Βουλής του Λονδίνου από τον Sir Charles Barry το 1835.³⁶ Το Ελληνικό, το Ρωμαϊκό και το Αναγεννησιακό παρουσίαζαν μεταξύ τους διαφορές ως προς τον τρόπο έκφρασης της δύναμης και της σταθερότητας όμως ήταν όλα αποδεκτά. Η εμφάνιση του Γοτθικού στυλ στη τραπεζική αρχιτεκτονική ξεκίνησε στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Πολλοί αρχιτέκτονες σχεδίαζαν τα κτίριά τους σύμφωνα με γοτθικά πρότυπα όπως ο George Gilbert Scott υποστηρίζοντας ταυτόχρονα ότι αποτελούν τον φυσικό τρόπο σχεδιασμού τραπεζών καθώς είναι συνώνυμα με τις μεσαιωνικές ρίζες του τραπεζικού συστήματος της βόρειας Ευρώπης.³⁷ Τελικά όμως υπερίσχυσαν το νεοκλασικό και το αναγεννησιακό στυλ ως τα χαρακτηριστικότερα.³⁸

Το 1826 νέες νομοθεσίες σχετικά με το τραπεζικό σύστημα έφεραν

34 Booker, John, "Temples of Mammon: The Architecture of Banking", Edinburgh University Press, 1990 σελ 58

35 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 20

36 Wikipedia "Charles Barry", http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Barry

37 Wikipedia "George Gilbert Scott", http://en.wikipedia.org/wiki/George_Gilbert_Scott

38 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 20

στο προσκήνιο τα υποκαταστήματα. Έτσι δημιουργήθηκε ένας τύπος που επέφερε μεγάλες αλλαγές στο τραπεζικό σύστημα και κατέκλεισε τους εμπορικούς δρόμους των μεγάλων πόλεων της Ευρώπης. Στο νέο αυτό τύπο κτιρίων ο διευθυντής και το προσωπικό της τράπεζας διέμενε σε διαμερίσματα πάνω από το κατάστημα όπως στα παλάτια της Ιταλίας. Βασική διαφορά εδώ ήταν ότι η αίθουσα συναλλαγών πλέον βρισκόταν στο κέντρο της τράπεζας και έπρεπε να είναι ανοιχτή και φιλόξενη στο κοινό αλλά ταυτόχρονα ασφαλής απέναντι σε ληστείες και βανδαλισμούς. Η ασφάλεια ήταν βασικό αισθητικό και λειτουργικό θέμα προς αντιμετώπιση για τους σχεδιαστές του νέου τύπου τραπεζών όπως και για αυτούς των Αναγεννησιακών palazzi. Ως αποτέλεσμα του αιτήματος για οπτική και φυσική ασφάλεια, τα νέα αυτά υποκαταστήματα δεν μιμούνταν την αρχιτεκτονική των γειτονικών τους καταστημάτων παρόλο που ολοένα και περισσότερο προσέφεραν υπηρεσίες που τα καθιστούσαν καταστήματα χρήματος. Τα περισσότερα από τα κτίρια αυτά σχεδιάζονταν σύμφωνα με τη παράδοση των μεγάλων παλατιών της Αναγέννησης. Η νεοκλασική γλώσσα παρέμεινε κυρίαρχη και σειρές καινοτόμων αλλαγών γίνονταν για τη προσαρμογή της στις ανάγκες των νέων κτιρίων.³⁹

Άλλο στυλ το οποίο μπορούσε να συναγωνιστεί το νεοκλασικό, το αναγεννησιακό και το γοτθικό ήταν το βυζαντινό το οποίο υιοθετήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις Αμερικάνικες τράπεζες. Ο βασικός εκπρόσωπός του ήταν ο αρχιτέκτονας Louis Sullivan. Τα τόξα και οι σπηλαιώδεις χώροι των τραπεζών αυτών θύμιζαν αρκετά τη Βυζαντινή περίοδο, ωστόσο, κατάφεραν για πρώτη φορά μετά τον Soane να ξεπεράσουν την αποκλειστική ταύτιση με ένα συγκεκριμένο αρχιτεκτονικό στυλ. Στο διάστημα μεταξύ του 1906 και του 1920 ανατέθηκε στον Sullivan ο σχεδιασμός οκτώ τραπεζών σε επαρχιακές πόλεις των ΗΠΑ.⁴⁰ Στις επαρχιακές αυτές πόλεις της Αμερικής επικρατούσε γενικά αρνητική άποψη για το τραπεζικό σύστημα καθώς οι αγρότες που αποτελούσαν το βασικό πληθυσμό των πόλεων αυτών δεν είχαν μέχρι τότε δικαίωμα στις τραπεζικές συναλλαγές.⁴¹ Στην National Farmers' Bank στην Owatonna της Minnesota, για παράδειγμα, ο Sullivan δημιούργησε ένα κτίριο το οποίο ακολούθηθηκε ως πρότυπο και στα επόμενα. Ο βασικός όγκος του κτιρίου αποτελούνταν από έναν κύβο από

39 Ibid, σελ. 21

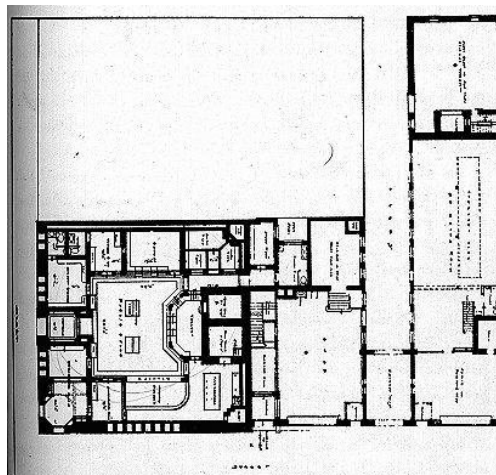
40 Williams, Homer, "Building Type Basics for Banks and Financial Institutions", John Wiley & Sons, 2010 σελ. 4

41 Ibid

τούβλο που προέκυπτε από τον κάνναβο της πόλης με επιβλητικά (σχεδόν Ρωμαϊκά) τοξοτά ανοίγματα και ακολουθούσε την τριμερή διαίρεση των όψεων (βάση, κορμός, στέψη). Η είσοδος στο κτίριο γινόταν από μια σχετικά μικρή είσοδο για το μέγεθός του η οποία οδηγούσε σε έναν μεγάλο κεντρικό χώρο συναλλαγών εκατέρωθεν του οποίου βρίσκονταν το γραφείο του προέδρου και κάποιοι δευτερεύοντες χώροι συναλλαγών. Στον κεντρικό άξονα του κτιρίου, στην αντίστοιχη θέση που τοποθετείται το ιερό σε έναν ναό, ο Sullivan τοποθετεί το χρηματοκιβώτιο της τράπεζας. Οι κινήσεις αυτές του Sullivan γίνονταν στο πλαίσιο των αναζητήσεών του σχετικά με τον εκδημοκρατισμό της τράπεζας.⁴²



13 National Farmers Bank του Louis Sullivan στην κωμόπολη της Owatonna, 1906-08



14 Κάτοψη της National Farmers Bank του Louis Sullivan στην κωμόπολη της Owatonna, 1906-08

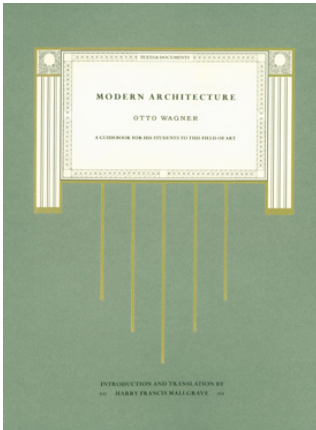
Οι αρχές του 20ου αιώνα

Στην Ευρώπη των αρχών του 20^{ου} αιώνα ο Otto Wagner διατυπώνει τις ιδέες του για την Μοντέρνα Αρχιτεκτονική στο ομώνυμο βιβλίο του. Σε παρόμοια λογική με τον Sullivan ο Wagner είναι υπέρμαχος της ρήσης του πρώτου “η μορφή ακολουθεί τη λειτουργία” (Form Follows Function).⁴³ Ο Wagner σχεδίασε αρκετές τράπεζες η σημαντικότερη από τις οποίες ήταν η Post Office Savings Bank στη Βιέννη. Η τράπεζα αυτή ήταν μια ελαφριά, αέρινη κατασκευή χωρίς ιδιαίτερο διάκοσμο, με ξεκάθαρη ορθολογική κάτοψη και κατασκευαστική λογική. Ο Wagner προσπάθησε να ανατρέψει τα δεδομένα σχετικά με το σχεδιασμό τραπεζών και δημιούργησε ένα κτίριο του οποίου ο κεντρικός χώρος (η τραπεζική αίθουσα) θύμιζε περισσότερο εκθεσιακό περίπτερο ή θερμοκήπιο παρά εξέπεμπε την εικόνα σταθερότητας των παραδοσιακών τραπεζών. Η διαφοροποίηση του Wagner από την παραδοσιακή εικόνα της συντηρητικής στιβαρότητας των τραπεζικών κτιρίων ήταν απότομη και ριζοσπαστική.⁴⁴

Το Λονδίνο παρέμεινε ως το παγκόσμιο οικονομικό κέντρο λόγω της γεωγραφικής του θέσης και η επίδραση του αναπτυσσόμενου την περίοδο αυτή Μοντερνισμού ήταν ελάχιστη εμφανής, ειδικότερα στα κτίρια των τραπεζών. Με βάση την ανάπτυξη ενός προγράμματος ανέγερσης

43 Wikipedia, “Architectural Theory”, http://en.wikipedia.org/wiki/Architectural_theory
Wikipedia, “Form Follows Function”, http://en.wikipedia.org/wiki/Form_follows_function

44 Heathcote, Edwin, “Bank Builders”, Wiley Academy, London, 2000 σελ. 28



15 Το σύγγραμμα του Otto Wagner με τίτλο Modern Architecture



16 Η Post Office Savings Bank στη Βιέννη,

τραπεζών στο Λονδίνο, χτίζονται κτίρια όπως η Lloyds Bank από τον Sir John Burnet, η Midland Bank από τον Sir Edwin Lutyens στα οποία είναι περισσότερο εμφανής η επιρροή της Αμερικάνικης Beaux Arts και της νεο-γεωργιανής αρχιτεκτονικής.⁴⁵

Στις ΗΠΑ η ανάπτυξη του ουρανοξύστη δεν οδήγησε στον άμεσο θρίαμβο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής ωστόσο κυριάρχησε στο σχεδιασμό πολλών κτιρίων μεγάλων τραπεζών στις σημαντικότερες πόλεις. Η εμφάνιση του ανελκυστήρα, του ηλεκτρικού φωτισμού, και της μεταλλικής κατασκευής έκανε ταυτόχρονα δυνατή τη κατασκευή ψηλών κτιρίων που ο φυσικός φωτισμός δεν έπαιζε κυρίαρχο ρόλο. Πολλοί αρχιτέκτονες αντιμετώπισαν το νέο τύπο κτιρίου με αμηχανία τοποθετώντας ψηλούς πύργους πάνω από κλασικιστικές βάσεις όπως στο κτίριο των McKim Mead και White για τη National City Bank στη Νέα Υόρκη το 1909.⁴⁶

Ωστόσο, λίγο αργότερα οι εκπρόσωποι του Διεθνούς Στυλ (International Style) George Howe και William Lescaze σχεδίασαν το 1926 τον πρώτο ουρανοξύστη που αποτελεί ολοκληρωμένο παράδειγμα Μοντερνισμού.⁴⁷ Πρόκειται για το κτίριο της Philadelphia Saving Fund Society του οποίου ο σχεδιασμός ανατέθηκε στους αρχιτέκτονες από τον πρόεδρο

45 Ibid, σελ. 23

46 Ibid

47 Williams, Homer, "Building Type Basics for Banks and Financial Institutions", John Wiley & Sons, 2010 σελ. 6

Wikipedia "William Lescaze", http://en.wikipedia.org/wiki/William_Lescaze

Wikipedia "George Howe", [http://en.wikipedia.org/wiki/George_Howe_\(architect\)](http://en.wikipedia.org/wiki/George_Howe_(architect))

της τράπεζας James Willcox ο οποίος είχε ως στόχο τη δημιουργία ενός κτιρίου που θα ξεχώριζε στον συντηρητικό τραπεζικό κόσμο.⁴⁸ Οι αρχιτέκτονες μελετούσαν για χρόνια την αντιπροσωπευτικότερη προσέγγιση για τα ψηλά κτίρια δίνοντας έμφαση στη λειτουργικότητα. Για πρώτη φορά η τραπεζική αίθουσα τοποθετείται ψηλότερα από το επίπεδο του δρόμου όπου στεγάζονται καταστήματα με στόχο την προσέλκυση των επιθυμητών πελατών. Στο κτίριο επίσης συστεγάζονταν χώροι γραφείων προς ενοικίαση, κάτι ασυνήθιστο για εκείνη τη περίοδο ενώ οι όψεις του αρθρώνονται από μια σειρά υποστηλωμάτων με σκοπό την ανάδειξη του μεγάλου του ύψους.⁴⁹

Η παγκόσμια οικονομική ύφεση του 1930 οδήγησε στην άρση της ανέγερσης νέων κεντρικών κτιρίων διοίκησης τραπεζών και σε όλο και λιγότερες αναθέσεις σε σημαντικούς αρχιτέκτονες. Ωστόσο, μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η οικονομία των ΗΠΑ κατάφερε να ανθίσει λόγω της πώλησης όπλων, μηχανημάτων και άλλων αγαθών. Έτσι οι το κλίμα στην οικονομία και την αρχιτεκτονική άλλαξε και οι επιχειρήσεις και οι τράπεζες έγιναν πλουσιότερες και ισχυρότερες. Ταυτόχρονα άρχισαν να αλλάζουν και τα κτίρια λόγω της έλλειψης των τεχνιτών της Art Deco αλλά και των νέων αισθητικών και οικονομικών δεδομένων που σιγά σιγά άρχισαν να καθιερώνονται. Ταυτόχρονα νέοι οικοδομικοί κανονισμοί και η άφιξη των αρχιτεκτόνων του Μπάουχαους στη χώρα των ΗΠΑ επέφεραν επιπλέον αλλαγές. Χαρακτηριστικό στη θέσπιση νέου μοντέλου για την αρχιτεκτονική των εταιρικών κτιρίων ήταν το κτίριο Seagram του Mies van der Rohe.⁵⁰

Μπορεί το μοντέλο του υποχωρημένου από το δρόμο, μονολιθικού γυάλινου πύργου του Mies van der Rohe να καθιέρωσε τον Ευρωπαϊκό Μοντερνισμό στις ΗΠΑ⁵¹ και να στιγμάτισε την εταιρική αρχιτεκτονική,

48 American Institute of Architects Philadelphia, <http://aiaphiladelphia.org/buildings/philadelphia-saving-fund-society-building>

49 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 46-47

50 Ibid σελ. 48

Perez, Adelyn, "AD Classics: Seagram Building/Mies van der Rohe", archdaily, Μαΐος 2010, <http://www.archdaily.com/59412/seagram-building-mies-van-der-rohe/>

51 Wikipedia "Modern Architecture", http://en.wikipedia.org/wiki/Modern_architecture
Wikipedia "Ludwig Mies van der Rohe" http://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Mies_van_der_Rohe



17 Ο ουρανοξύστης των Howe και Lescaze για την PSFS, 1926



18 Το κτίριο Seagram του Mies van der Rohe

όμως ο αρχιτέκτονας Pietro Belluschi είχε ήδη σχεδιάσει το κτίριο της Equitable Savings and Loan Association στο Όρεγκον, το 1944. Το κτίριο καλύπτεται από μια γυάλινη επιφάνεια πράσινου χρώματος που αντανakλά τον ουρανό. Οι όψεις χαρακτηρίζονται από απόλυτη συμμετρία και φέρνουν τη διαφάνεια στο προσκήνιο της αρχιτεκτονικής των τραπεζών. Παρόμοια λογική ακολουθείται από τους Skidmore, Owings και Merrill (SOM) στη Manufacturers Hanover Trust Bank που σχεδιάζουν το 1953 στη Νέα Υόρκη. Οι SOM επηρεάζονται από τον Mies χρησιμοποιώντας ως βασικά υλικά το μέταλλο και το γυαλί δημιουργώντας πλήρη διαφάνεια στις όψεις και τοποθετώντας το χρηματοκιβώτιο της τράπεζας σε σημείο ορατό από το δρόμο.⁵²

Μέχρι και τη δεκαετία του 1960 εμφανίστηκαν πολλά κτίρια πιστά στο πρότυπο του Mies τα οποία κατέκλυσαν τα οικονομικά κέντρα των μητροπόλεων. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, ωστόσο, άρχισαν να δημιουργούνται ενδιαφέροντα κτίρια που διεφέραν από το πρότυπο του γυάλινου ουρανοξύστη. Η Federal Reserve Bank του Gunnar Birkerts στη Minneapolis αποτελεί ένα από τα πρώτα κτίρια στα οποία αρχίζει να φαίνεται η αναζήτηση μιας νέας προσέγγισης. Το κτίριο μελετήθηκε ώστε να στηρίζεται σε καλώδια κρεμασμένα από μεγάλα φέροντα αντικριστά στοιχεία. Η κατασκευαστική αυτή λογική αποτέλεσε εφαλτήριο για αναζήτηση των δυνατοτήτων των νέων τεχνολογιών από τους αρχιτέκτονες και για τη καθιέρωση μιας νέας αρχιτεκτονικής γλώσσας.⁵³

52 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 49-50

53 Ibid, σελ 51

Το Μεταμοντέρνο

Την περίοδο μετά τον ΒΠΠ κυριάρχησε το αρχιτεκτονικό πρότυπο που καθιέρωσε ο Mies van der Rohe. Το μοντέλο του μονολιθικού γυάλινου ουρανοξύστη οδήγησε στη ομογενοποίηση της εταιρικής αρχιτεκτονικής με ελάχιστες εξαιρέσεις. Από τις αρχές τις δεκαετίας του 1970 οι αρχιτέκτονες και οι πελάτες τους άρχισαν να αναζητούν νέες αρχιτεκτονικές εκφράσεις των ιδεών της τραπεζικής αρχιτεκτονικής. Νέες καλλιτεχνικές τάσεις ταυτόχρονα με πρωτοφανείς αλλαγές στο τραπεζικό σύστημα οδήγησαν στη δραστική αναθεώρηση τόσο της εικόνας όσο και των λειτουργιών που έπρεπε να λαμβάνονται υπόψη στο σχεδιασμό τραπεζών.⁵⁴

Οι τράπεζες άρχισαν να διαφοροποιούνται από τις υπόλοιπες οικονομικές υπηρεσίες και η παραδοσιακή σχέση πελάτη-τραπεζίτη άλλαξε ριζικά. Παρόλο που οι τράπεζες ανέκαθεν είχαν παρουσία στα οικονομικά και εμπορικά κέντρα των πόλεων, παραδοσιακά εξέφραζαν διαφορετική εικόνα από τα καταστήματα. Η τραπεζική θεωρούνταν μια ημι-μυστική υπηρεσία η οποία ανέκαθεν χαρακτηριζόταν από επισημότητα καθώς και αυστηρούς κανόνες ευπρέπειας και παράδοσης. Οι μεγάλες τραπεζικές αίθουσες σχεδιάζονταν με σκοπό να προκαλούν δέος και να εντείνουν την εντύπωση ότι η τραπεζική διαδικασία εκτελείται ξεχωριστά στο πλαίσιο ενός μυθικού κόσμου του οποίου τη καρδιά αποτελεί το θησαυροφυλάκιο. Κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, οι σχέσεις του πελάτη και του τραπεζίτη έγιναν

Wikipedia, "Marquette Plaza", <http://en.wikipedia.org/wiki/>

Marquette_Plaza

λιγότερο απόμακρες και επίσημες κυρίως στις ΗΠΑ αλλά και στην Ευρώπη.⁵⁵

Οι αλλαγές αυτές εντάθηκαν προς τα τέλη του 20^{ου} αιώνα. Η νέα σχέση πελάτη και τράπεζας συνέβαλε στη δημιουργία μιας ολοκληρωτικά διαφορετικής αντιμετώπισης της αρχιτεκτονικής των κτιρίων. Το γεγονός αυτό δεν επηρέασε μόνο τα υποκαταστήματα αλλά και τα κεντρικά κτίρια διοίκησης των τραπεζών. Οι τράπεζες αποτελούν πλέον μέρος της βιομηχανίας υπηρεσιών που κυριαρχεί στις μεταβιομηχανικές πόλεις του αναπτυγμένου κόσμου. Την ίδια στιγμή η τεχνολογία των υπηρεσιών και η μηχανογράφηση μετέβαλε τόσο το σύστημα όσο και τα κτίρια που το φιλοξενούν. Πλέον, πολλά καταστήματα δεν διαθέτουν προσωπικό καθώς όλες οι διαδικασίες γίνονται με την υποβοήθηση μηχανημάτων. Μέσω των μηχανημάτων ανάληψης (ATM) και της τηλεφωνικής εξυπηρέτησης η τράπεζες λειτουργούν όλο το εικοσιτετράωρο καθώς και οι περισσότερες συναλλαγές μπορούν να γίνουν τηλεφωνικά ή από τον υπολογιστή.⁵⁶

Από αρχιτεκτονική σκοπιά, οι αλλαγές οδήγησαν στη δημιουργία μιας σειράς νέων κτιριακών τύπων για την εξυπηρέτηση του τραπεζικού συστήματος παρότι πραγματοποιήθηκαν λίγες σχεδιαστικές καινοτομίες κατά τη διάρκεια των αλλαγών αυτών. Η έλευση του μεταμοντερνισμού και η επαναξιολόγηση του μοντερνισμού φάνηκε πως εξυπηρετούσε τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις των τραπεζικών οργανισμών. Οι τράπεζες αποτέλεσαν από τις πρώτες επιχειρήσεις που ανέθεσαν το σχεδιασμό κτιρίων που εξέφραζαν τις αναζητήσεις της μεταμοντέρνας κατάστασης και έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της νέας αρχιτεκτονικής γλώσσας. Η National Commercial Bank στη Jeddah της Σαουδικής Αραβίας αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικότερα μεγάλης κλίμακας παραδείγματα όπου γίνεται προσπάθεια προσαρμογής στην τότε αναπτυσσόμενη μεταμοντέρνα αρχιτεκτονική γλώσσα από τον Gordon Bunshaft (SOM), ο οποίος φαίνεται να αναθεωρεί τις μέχρι τότε ιδέες του σχετικά με τη μοντέρνα αρχιτεκτονική.⁵⁷

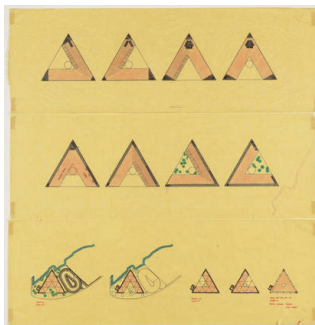
55 Williams, Homer, "Building Type Basics for Banks and Financial Institutions", John Wiley & Sons, 2010 σελ. 8-9

56 Ibid
Wikipedia, "History of Banking", http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_banking#20th_century

57 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 53-55
Krinsky, Carol H., "Gordon Bunshaft of Skidmore, Owings & Merrill", Architectural History Foundation, 1988 σελ. 268



19-20 National Commercial Bank, Jeddah, 1981-83



21 Η τράπεζα ING των Alberts και van Huut, Amsterdam, 1983

Στο πλαίσιο της περιόδου αυτής λαμβάνουν χώρα αρκετές και διαφορετικές μεταξύ τους αναζητήσεις στην αρχιτεκτονική των τραπεζικών κτιρίων. Κτίρια όπως η ING του Anton Alberts στο Άμστερνταμ εκφράζουν τη διάθεση αναζητήσεων σχετικά με τη βιοκλιματική και την οργανική αρχιτεκτονική, εκ διαμέτρου αντίθετων από το πρότυπο του Mies.⁵⁸ Οι τράπεζες έπαιξαν ταυτόχρονα καθοριστικό ρόλο στο αστικό τοπίο αποτελώντας σημαντικές μονάδες στις καρδιές των πόλεων. Πολλοί αρχιτέκτονες, όπως ο Carlo Scarpa επέλεξαν να στρέψουν τη προσοχή τους στη δημιουργία μικρών κτιρίων τα οποία ενίσχυαν το αστικό τοπίο δίνοντας προσοχή στη λεπτομέρεια και όχι τόσο στην επιβολή της δύναμης και του πλούτου, ωστόσο πάντα με σκοπό τα κτίρια να ξεχωρίζουν.⁵⁹

Επιπλέον, το μοντέλο του ουρανοξύστη εισήχθη δυναμικά στο σχεδιασμό τραπεζών. Με



22 Λεπτομέρεια από το κτίριο του Carlo Scarpa για τη Banca Popolare di Verona

58 Winsemius, Peter, "A Thousand Shades of Green: Sustainable Strategies for Competitive Advantage", Routledge, 2013, σελ. 136-137

59 Scarpa, Carlo, et al., "Carlo Scarpa: The complete works", Electa/Rizzoli, 1984, σελ. 81



23 Bank of China του IM Pei,
Hong Kong, 1989

τη κατάρρευση του γυάλινου ουρανοξύστη ως βασικού ιδεολογικού μοντέλου στην αρχιτεκτονική εταιρικών κτιρίων, τα γλυπτικά στοιχεία επιστρέφουν στη μόδα και η δυνατότητα του ουρανοξύστη να αποτελέσει κτίριο-σύμβολο του κέντρου της πόλης πραγματοποιείται στον μέγιστο βαθμό, κάτι που δεν συμβαίνει από τη δεκαετία του 1930. Η συγχώνευση τραπεζών οδήγησε στη δημιουργία ολοένα ισχυρότερων και σημαντικότερων οργανισμών καθώς ταυτόχρονα δημιουργούνται νέες οικονομικές πρωτεύουσες στην Ευρώπη, την Ασία και τις ΗΠΑ. Η διάθεση για τη διασφάλιση μιας ισχυρής και αναγνωρίσιμης ταυτότητας είναι εμφανής στα κτίρια της Commerzbank και HSBC του Norman Foster καθώς και στη Bank of China του IM Pei. Τα κτίρια αυτά έγιναν σύμβολα όχι μόνο των τραπεζών αλλά και των πόλεων που βρίσκονται.⁶⁰

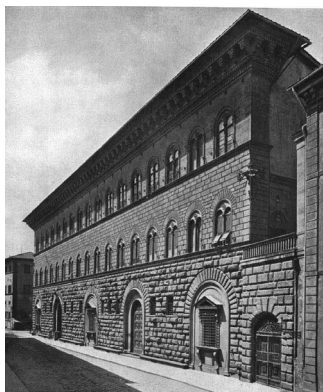
⁶⁰ Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 57



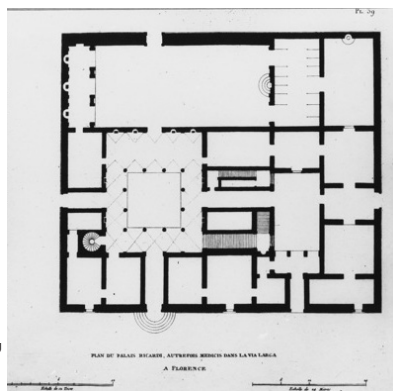
Τα παλάτια οχυρά_Το βασικό αρχέτυπο

Αποκτώντας μια εικόνα σχετικά με την εξέλιξη του κτιριακού τύπου της τράπεζας βλέπουμε ότι ενώ διακρίνονται διαφορές σε κάθε περίοδο, οι διαφορές αυτές έχουν βάση και αναφορά στα πρώτα κτίρια που κατασκευάστηκαν να στεγάσουν τις τραπεζικές διαδικασίες. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα κτίρια αυτά δεν είναι άλλα από τα παλάτια των εύπορων οικογενειών στην Ιταλία της Αναγέννησης. Ένα από τα χαρακτηριστικότερα παλάτια είναι το Palazzo Medici της τραπεζικής οικογένειας των Μεδίκων, στη Φλωρεντία.

Το κτίριο αυτό σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Michelozzo di Bartolomeo το 1444 μετά από εντολή του τραπεζίτη και αρχηγού της οικογένειας των Μεδίκων, Cosimo de Medici. Ο Michelozzo σχεδίασε ένα κτίριο-οχυρό στο κέντρο του αστικού ιστού της Φλωρεντίας με κύριο σκοπό την επιβολή και ανάδειξη της δύναμης και του πλούτου της οικογένειας καθώς και της σταθερότητας και της μονιμότητας των τραπεζικών της δραστηριοτήτων. Οι αρχιτεκτονικές τεχνικές του Michelozzo συμβάλλουν σημαντικά στην επιτυχία του κτιρίου να αναδείξει τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Ο τριμερής διαχωρισμός της όψης επιτρέπει τη διαφορετική διαχείριση κάθε μέρους. Στο ισόγειο, το επίπεδο στο οποίο ο πεζός αντιλαμβάνεται το κτίριο, τοποθετούνται λαξευτοί τετραγωνισμένοι λίθοι οι οποίοι δραματοποιούν τον όγκο του κτιρίου.⁶¹ Τα επίπεδα που ορίζονται από τον

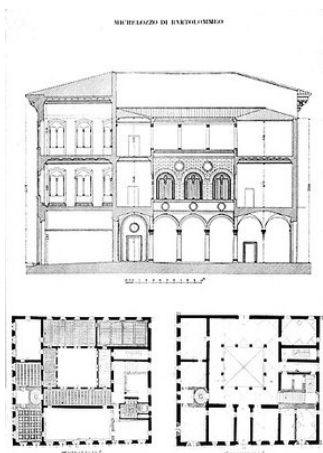


24 Palazzo Medici-Ricciardi



25 Κάτοψη ισογείου του Palazzo Medici

τριμερή διαχωρισμό των όψεων εκφράζουν το Αναγεννησιακό πνεύμα του ορθολογισμού και της σχέσης με την ανθρώπινη κλίμακα και εντείνονται από τα οριζόντια γείσα που διαιρούν το κτίριο σε τρία μέρη μειούμενου ύψους. Η μετάβαση από τη δραματική λιθοδομή του ισογείου στην περισσότερο λεπτή λιθοδομή των ορόφων κάνει το κτίριο να φαίνεται ελαφρύτερο και ψηλότερο καθώς το μάτι κινείται ανοδικά προς το μεγάλο γείσο της οροφής που ορίζει το περίγραμμα του κτιρίου. Τα χαρακτηριστικά αυτά των όψεων του palazzo καθιέρωσαν και δημιούργησαν το αρχέτυπο του οχυρού και αδιαπέραστου κτιρίου τράπεζας που εκπέμπει ταυτόχρονα τα στοιχεία της σταθερότητας, της αδιαπερατότητας και της μονιμότητας. Όσον αφορά στη διαμόρφωση των κατόψεων του κτιρίου, το πρώτο επίπεδο φιλοξενεί τις τραπεζικές και εμπορικές δραστηριότητες ενώ τα ανώτερα επίπεδα τα διαμερίσματα της οικογένειας.⁶² Επιπλέον, σημαντικό είναι και το γεγονός ότι το κτίριο αρθρώνεται γύρω από μια αυλή κάτω το οποίο βλέπουμε σταθερά στα περισσότερα τραπεζικά κτίρια. Στο ισόγειο του Palazzo Medici αρχικά υπήρχαν τρία ανοιχτά



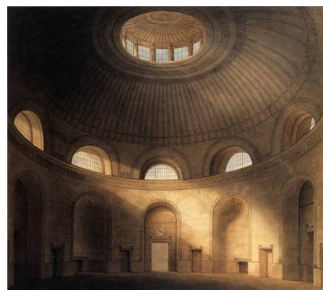
26 Σχέδια του Palazzo Medici

τοξοτά περάσματα κατά μήκος του δρόμου από τα οποία το μεσαίο οδηγούσε στο κεντρικό αίθριο και στα δωμάτια όπου λάμβαναν χώρα οι τραπεζικές δραστηριότητες της οικογένειας των Μεδίκων. Αξίζει να σημειωθεί ότι το αίθριο διατηρούσε τον πυρήνα του κτιρίου δροσερό και αθόρυβο ταυτόχρονα.⁶³ Από τότε το αίθριο αποτελεί βασικό συνθετικό στοιχείο της τραπεζικής αρχιτεκτονικής.

Τα παλάτια αποτελούν για αρκετούς αιώνες το βασικό αρχέτυπο στο οποίο οι αρχιτέκτονες βασιζούν τις μελέτες τους. Το σημαντικότερο ίσως μεταγενέστερο τραπεζικό κτίριο, που αναφέρθηκε στο παραπάνω μέρος της έρευνας είναι το κτίριο της Τράπεζας της Αγγλίας. Το κτίριο αυτό πέρασε από φάσεις επεμβάσεων και προσθηκών ανά τα χρόνια, χαρακτηριστικότερη από τις οποίες είναι αυτή του Sir John Soane. Ο Soane όπως είχε κάνει και ο Taylor νωρίτερα, εμπνεύστηκε από τους μεγάλους θολοσκέπαστους χώρους των Ρωμαϊκών ναών. Οι χώροι του Soane, ωστόσο, έχουν περισσότερο θεατρικό και συμβολικό χαρακτήρα και όχι τόσο λειτουργικό. Ο σκοπός των χώρων αυτών ήταν όπως και στα παλάτια των πρώτων τραπεζικών δυναστίων να εδραιώσουν την παρουσία της τράπεζας στην πόλη καθώς και να εντυπωσιάζουν τον επισκέπτη με το μεγαλείο τους. Ο Soane επηρεάστηκε αρκετά από τα σχέδια του Giovanni Battista Piranesi σχετικά με τη διαμόρφωση των εσωτερικών χώρων και την απόδοση της τεράστιας κλίμακας της τράπεζας.⁶⁴



27 Εσωτερική άποψη της Τράπεζας της Αγγλίας του Soane



28 Απεικόνιση του εσωτερικού της τράπεζας από τον JM Gandy



29 Γραβούρα του Piranesi που απεικονίζει το Πάνθεον της Ρώμης

63 Moffett Mario, Fazio Michael W. and Wodehouse Lawrence, "A World History of Architecture", Laurence King Publishing, 2003, σελ. 303

64 Στο μουσείο του Sir John Soane φιλοξενείται μεγάλη συλλογή γκραβούρων του Giovanni Battista Piranesi. Όπως εξηγείται στην έκθεση, ο Soane είχε επηρεαστεί αρκετά από τον Piranesi καθώς είχαν γνωριστεί στη Ρώμη το 1778 όπου ο Piranesi έδειξε για



30 Απεικόνιση του συνόλου της τράπεζας από τον JM Gandy ως χαλάσματα

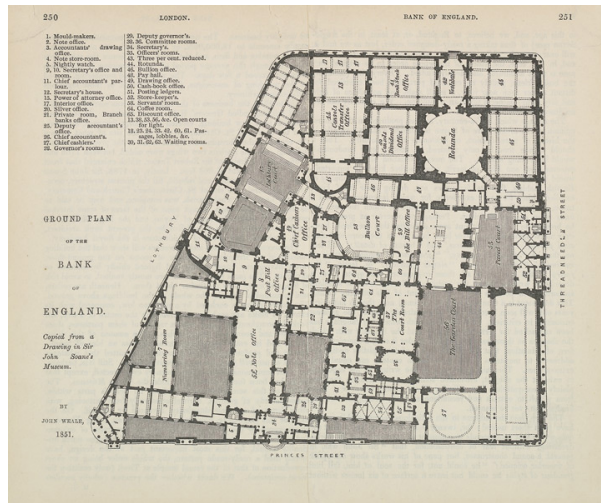
Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά είναι τα σχέδια του J M Gandy, ενός από τους σημαντικότερους σχεδιαστές του Soane⁶⁵ όπου απεικονίζει τη τράπεζα ως ένα σύνολο από ερείπια. Αυτός ο τρόπος απεικόνισης, πέρα από μια γραφική τεχνική, ίσως αποτελούσε ένα τρόπο να δείξει το σύνολο της λειτουργίας του συγκροτήματος της τράπεζας και επιπλέον ένα τρόπο να θαυμάζεται στο μέλλον με αντίστοιχη σημασία με τα ερείπια της Ρώμης. Βλέπουμε ότι οι εσωτερικοί χώροι του κτιρίου ήταν λειτουργικοί, ορθολογικοί και ικανοποιητικά φωτισμένοι, ωστόσο η κλίμακα και η μνημειακότητά τους ήταν καθαρά για χάρη του εντυπωσιασμού. Σε αντιστοιχία με τα παλάτια των Φλωρεντίνων η Τράπεζα της Αγγλίας του Soane αντιπροσωπεύει τη δημιουργία ενός αρχέτυπου στο σχεδιασμό τραπεζών με μια αρχιτεκτονική γλώσσα που εκπέμπει την αυτπεποίθηση της σταθερότητας και της

πρώτη φορά μέρος από το έργο του στον Soane.

Jones, Jonathan, "Piranesi, Fantasy and Excess review: where imagination and reality collide Giovanni Piranesi's 18th-century gothic visions on a page are made real by 21st-century magic at Sir John Soane's museum", *The Guardian*, Μάρτιος 2014, <http://www.theguardian.com/artanddesign/2014/mar/06/giovanni-piranesi-fantasy-and-excess-review#start-of-comments>

μονιμότητας ενός τραπεζικού οργανισμού για πρώτη φορά μέσω και του ταυτόχρονου παραλληλισμού με το πρότυπο του Ρωμαϊκού ναού.

Τα δυο παραπάνω κτίρια είναι τα σημαντικότερα στην έκφραση των στοιχείων που οι τραπεζίτες επεδίωκαν από τα κτίριά τους να εκπέμπουν. Πέρα από τη σημαντικότητά τους αποτέλεσαν και εγχειρίδια σχεδιασμού αντίστοιχων κτιρίων τα επόμενα χρόνια. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι το αρχέτυπο τόσο της στιβαρότητας του αστικού μεγάρου όσο και της “θεϊκής” σταθερότητας διατηρήθηκε μέσα στα χρόνια δεχόμενο κάθε περίοδο αλλαγές και μεταφράσεις. Για παράδειγμα στις τράπεζες του 19^{ου} αιώνα το κτίριο συνεχίζει να υπάρχει και να είναι εμφανές ως πηγή έμπνευσης των αρχιτεκτόνων ωστόσο πολλά από τα στοιχεία του εκφράζονται διαφορετικά και σύμφωνα με τα νέα δεδομένα που έφερε στο προσκήνιο η βιομηχανική επανάσταση (π.χ The Amsterdam Stock Exchange, HP Berlage)⁶⁶ όπως η χρήση του μετάλλου στις κατασκευές. Αντίστοιχα, την πρόσφατη σε εμάς περίοδο του μεταμοντερνισμού, δίνεται η ευκαιρία στους αρχιτέκτονες να εκφραστούν στην ίδια βάση εφαρμόζοντας όμως σύγχρονες κατασκευαστικές και σχεδιαστικές λογικές. Ο μεταμοντερνισμός αποτέλεσε περίοδο ευνοϊκή για τους τραπεζικούς οργανισμούς καθώς τους δόθηκε η ευκαιρία να διαφοροποιηθούν από τα υπόλοιπα εταιρικά κτίρια λόγω των αρχιτεκτονικών ιδανικών που εξέφραζε και της διάθεσης για διαφοροποίηση από το πρότυπο του μονολιθικού γυάλινου πύργου που εισήγαγε ο Mies van der Rohe.



31 Κάτοψη της Τράπεζας της Αγγλίας

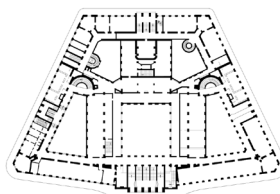
Ο εκδημοκρατισμός της τραπεζικής αρχιτεκτονικής

Πέρα από το αρχέτυπο του κτιρίου οχυρού βλέπουμε ότι από το τέλος της μεσαιωνικής περιόδου εμφανίζονται τράπεζες που διατηρούν μια πιο δημοκρατική λογική. Οι τράπεζες αυτές που εμφανίστηκαν κυρίως στις πόλεις της Ολλανδίας και αρχικά λειτουργούσαν σε πάγκους ειδικά διαμορφωμένων πλατειών.⁶⁷ Ο τύπος αυτός που αφορούσε κυρίως τα ανταλλακτήρια (exchanges) αργότερα εξελίχθηκε και στεγάστηκε σε κτίρια όπου οι δραστηριότητες λάμβαναν χώρα σε εσωτερικά αίθρια με περιμετρικές στοές. Οι τεχνολογικές εξελίξεις του 19^{ου} αιώνα και η δυνατότητα της χρήσης του μετάλλου και του γυαλιού για τη κάλυψη μεγάλων χώρων οδήγησε στην επιπλέον εξέλιξη του τύπου της «ανοιχτής» τράπεζας. Σημαντικό ρόλο έπαιξαν επίσης αλλαγές στο τραπεζικό σύστημα και το δικαίωμα συμμετοχής ακόμα περισσότερου κόσμου στις τραπεζικές συναλλαγές. Το κτίριο που ίσως εκφράζει καλύτερα την εξέλιξη του τύπου είναι η Post Office Savings Bank του Otto Wanger στη Βιέννη.

Το συγκεκριμένο κτίριο του Wagner αντιπροσωπεύει το πέρασμα από τον 19ο στον 20ο αιώνα και αποτελεί την εξέλιξη μιας σειράς παραδοσιακών τραπεζικών κτιρίων καθώς συνεχίζουν να εμφανίζονται κάποια στοιχεία και μοτίβα. Το γεγονός ότι το κτίριο σχεδιάστηκε λίγο αργότερα από την έκδοση

του βιβλίου του Wagner με τίτλο «Μοντέρνα Αρχιτεκτονική» στο οποίο παραθέτονται οι ιδέες του σχετικά με το ρόλο του αρχιτέκτονα σε μια κοινωνία συνεχώς μεταβαλλόμενη εξηγεί και τη καινοτομία προσέγγισή του στο κτίριο της Post Office Savings Bank.⁶⁸ Επιπλέον η ιδεολογία της τράπεζας ήταν πλέον πιο δημοκρατική καθώς επέτρεπε στον μέσο άνθρωπο να καταθέτει και να εκτελεί συναλλαγές ανεξαρτήτως οικονομικού και κοινωνικού επιπέδου.⁶⁹

Με βάση την δημοκρατική φιλοσοφία της τράπεζας καθώς και τις ιδέες του σχετικά με τη μοντέρνα αρχιτεκτονική, ο Wagner καταφεύγει σε ένα αρκετά ορθολογικό σχεδιασμό. Οι κατόψεις είναι αρκετά λειτουργικές δίνοντας έμφαση στον φυσικό φωτισμό όλων των χώρων με την οργάνωση του κτιρίου γύρω από τρία αίθρια. Οι όψεις και η είσοδος διέπονται από μετριοφροσύνη και απλότητα και αποφεύγεται η προβολή του πλούτου, κάτι που θα ήταν αντίθετο με τη λογική της τράπεζας. Μέρος των σχεδίων της τράπεζας αποτελεί ένα προοπτικό όπου ο Wagner προσπαθεί να δείξει πως η τράπεζα και η πόλη μπορούν να αποτελέσουν ένα σύστημα και πως το κτίριο μπορεί να αποκτήσει δημόσιο χαρακτήρα λειτουργώντας ως μοχλός της λειτουργικής μοντέρνας πόλης. Οι τοίχοι φαίνονται ιδιαίτερα λεπτοί σαν να αποτελούν ένα διαχωριστικό ύφασμα του εσωτερικού και του εξωτερικού του κτιρίου (ταύτιση με τις ιδέες του Gottfried Semper)⁷⁰ χωρίς ωστόσο να δίνεται σε κάποιο ιδιαίτερη



G

32 Όψη και κάτοψη της Post Office Savings Bank στη Βιέννη

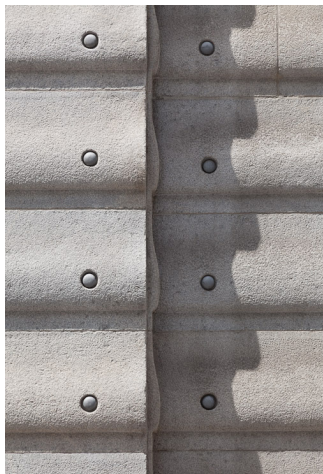


33 Προοπτική τομή της Post Office Savings Bank στη Βιέννη

68 Wagner, Otto, "Modern Architecture: A Guidebook for His Students to this Field of Art", Getty Publications, 1988, σελ. ix, 8, 36-39

69 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 28

70 Wagner, Otto, "Modern Architecture: A Guidebook for His Students to this Field of Art", Getty Publica



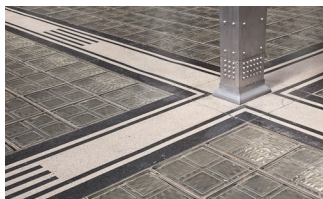
34 Λεπτομέρεια, Post Office Savings Bank



37 Άποψη της τραπεζικής αίθουσας, Post Office Savings Bank



35 Λεπτομέρεια θερμαντικού σώματος, Post Office Savings Bank



36 Λεπτομέρεια γυάλινου δαπέδου, Post Office Savings Bank

βαρύτητα. Οι όψεις καλύπτονται από γρανίτη και μάρμαρο και έτσι επιτυγχάνεται μια σειρά οπτικών και συμβολικών τεχνασμάτων. Τα μεμονωμένα κομμάτια του υλικού οδηγούν στην οπτική μείωση του όγκου του κτιρίου και η στήριξή τους γίνεται με εμφανή μπουλόνια έτσι ώστε να φανεί ο φερόμενος χαρακτήρας τους και ενδεχομένως να συμβάλει στην συμβολική υπενθύμιση της τράπεζας ως μηχανής χρήματος.⁷¹ Επιπλέον, το γυάλινο στέγαστρο της εισόδου διέπεται από απλότητα στο πνεύμα της λειτουργικότητας και της οικονομίας. Στο εσωτερικό, η κεντρική αίθουσα συναλλαγών στεγάζεται από ιδιαίτερο σχεδιαστικά και κατασκευαστικά γυάλινο

tions, 1988, σελ. 36

Houze, Rebecca, "The textile as structural framework: Gottfried Semper's *Bekleidungsprinzip* and the case of *Vienna 1900*", Highbeam Research, 22 Σεπτεμβρίου 2006, <http://www.highbeam.com/doc/1G1-175874437.html>

71 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 31

στέγαστρο που επιτρέπει το φυσικό φωτισμό της. Στην κεντρική αίθουσα ξεχωρίζει και το γυάλινο δάπεδο του Wagner που επιτρέπει τη θέαση του βασικού χρηματοκιβωτίου της τράπεζας που βρίσκεται ακριβώς από κάτω και συμβάλει στην υπενθύμιση του τύπου του κτιρίου. Επιπλέον ο σύγχρονος χαρακτήρας της τράπεζας τονίζεται από τα θερμαντικά σώματα και τα φωτιστικά που τοποθετούνται στους κοινόχρηστους χώρους της και εμφανίζουν επιρροές από την ναυπηγική αρχιτεκτονική.⁷²

Η λειτουργικότητα και ο ορθολογικός σχεδιασμός του κτιρίου της τράπεζας ταυτόχρονα με τη φιλοσοφία του Wagner προμηνύουν την έλευση και την εξέλιξη του μοντέρνου κινήματος. Ωστόσο πολλές από τις καινοτομίες του Wagner σχετικά με την αξιοποίηση της τεχνολογίας σε θέματα κατασκευής και εξοπλισμού του κτιρίου προμηνύουν ενδεχομένως την ανάπτυξη της High-tech αρχιτεκτονικής που επηρέασε αρκετά την αρχιτεκτονική των τραπεζών στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα.

Η ρασιοναλιστική λογική του Wagner μπορεί να συγκριθεί με αυτή του Louis Sullivan καθώς και οι δυο αρχιτέκτονες ήταν εκφραστές της ρήσης "Form Follows Function". Η σειρά τραπεζών που σχεδίασε ο Sullivan αποτελεί μια από τις σημαντικότερες προσθήκες στην αρχιτεκτονική τραπεζών, εξίσου σημαντική με την Τράπεζα της Αγγλίας του Soane και την Post Office Savings Bank του Wagner. Το όνομα του Sullivan είχε γίνει γνωστό στους χώρους της αρχιτεκτονικής λόγω των ιδεών του σχετικά με τον νέο τότε τύπο του ουρανοξύστη.⁷³ Οι ουρανοξύστες αποτελούσαν μνημειακά κτίρια και όρισαν μια νέα περίοδο τόσο για την Αμερικανική όσο και για την Ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Η μικτή χρήση φύση των κτιρίων αυτών καθώς και η πιθανότητα αλλαγής των χρήσεων τους στο μέλλον δημιούργησε προβλήματα στη δημιουργία μιας αρχιτεκτονικής γλώσσας ικανής να εκφράσει την εσωτερική λειτουργία του κτιρίου πέρα από την κατασκευαστική.⁷⁴ Με τις τράπεζές του ο Sullivan ίσως κατάφερε να βρεί μια πιο συγκεκριμένη, αυστηρή και συμβολική αρχιτεκτονική και καλλιτεχνική γλώσσα με σκοπό να εκφράσει τις ιδέες του για μια πιο δημοκρατική αρχιτεκτονική.

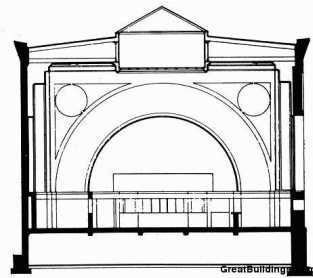
72 "The Vienna Savings Bank", Architectures, ARTE, G.E.I.E., Strasbourg, Online Video Clip

73 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ 40

74 Wikipedia, "Early Skyscrapers", http://en.wikipedia.org/wiki/Early_skyscrapers



38 Άποψη των ταμείων, National Farmers' Bank, Owatonna, MN



39 Τομή, National Farmers' Bank, Owatonna, MN



40 Λεπτομέρεια, National Farmers' Bank, Owatonna, MN

Ο Sullivan είχε πολλές φορές καταφέρει να συνδέσει αποκλίνουσες έννοιες στην αρχιτεκτονική του. Έτσι και με τις τράπεζες, αντιλήφθηκε ότι ενώ σκόπευαν να επιδείξουν τον πλούτο, τη δύναμη και τη παρουσία τους στην πόλη, ταυτόχρονα δεν ήθελαν να παρουσιάσουν αλαζονικό προφίλ, πόσο μάλλον στο πλαίσιο των επαρχιακών κοινωνιών που βρίσκονταν. Έτσι θεώρησε ότι η τράπεζα πρέπει να στεγάζεται γύρω από ένα εντυπωσιακό εσωτερικό το οποίο από τη μία να ταιριάζει με την πιστότητα της συναλλαγής και να δείχνει την ισχύ και τη σταθερότητα του οργανισμού και από την άλλη να αποτελεί έναν χώρο όπου ο κόσμος θα αισθάνεται ευπρόσδεκτος. Σκοπός του Sullivan ήταν να δημιουργήσει μια μνημειακή αρχιτεκτονική η οποία να μην αντλεί τη δυναμικότητά της από τη μεγάλη κλίμακα αλλά από την τολμηρή και ενδιαφέρουσα σύνθεση του κτιρίου.⁷⁵

Η National Farmers' Bank στην Owatonna είναι ένας καθαρός κύβος από τούβλο που προκύπτει και συνδιαλέγεται με τον κάνναβο της πόλης και συνεπώς παίρνει τη μορφή του από την τοπολογία της και δεν αποτελεί έναν όγκο ξένο σε αυτή. Παρά την οργανικά διακοσμητική διάθεση του Sullivan το κτίριο ορίζεται από τα αρχιτεκτονικά του στοιχεία όπως η στερεότητα του κύβου, η επιβλητικότητα των σχεδόν Ρωμαϊκών ανοιγμάτων καθώς και η τριμερής κατανομή της όψης στην οποία καταφεύγει ο αρχιτέκτονας. Η κάτοψη του κτιρίου απεικονίζει την αναζήτηση του Sullivan για τη «δημοκρατική» τράπεζα. Η είσοδος γίνεται από ένα μικρό και στενό

75

Weingarden, Lauren S, "Louis H. Sullivan: The Banks", MIT Press, 1987 σελ. 16
Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ 39

λόμπι που επισημαίνει την μεγάλη έκταση του εντυπωσιακά φωτισμένου κεντρικού χώλ που συναντάται μετά από το λόμπι στην ακολουθία της εισόδου στο κτίριο. Η τοποθέτηση του χώρου συναλλαγών και του γραφείου του πρόεδρου της τράπεζας εκατέρωθεν της εισόδου αποτελεί γενναία χειρονομία προς το δημοκρατικό ύφος της κάτοψης της τράπεζας. Η πόρτα του χρηματοκιβωτίου παραμένει ορατή από τον κεντρικό άξονα του κτιρίου στο κέντρο ενός μεγάλου τόξου πίσω από μια πλίνθινη κατασκευή όπου βρίσκονται τα ταμεία θυμίζοντας έτσι μια τελετουργική εξέλιξη προς το Άγιο Δισκοπότηρο.⁷⁶

Ταυτόχρονα με τη προσπάθεια εκδημοκρατισμού της τράπεζας ο Sullivan αντιλαμβάνεται τη τραπεζική διαδικασία με μια τελετουργία όπου η διάθεση χρήματος αντιστοιχεί στη θεία κοινωνία. Το χρηματοκιβώτιο στα κτίριά του βρίσκεται στην ίδια θέση με το Ιερό επιβεβαιώνοντας τη ρήση του Heinrich Heine ότι «το χρήμα είναι η θρησκεία του σύγχρονου κόσμου» (“Money is the god of our time”). Σε έναν πολυσύχναστο δρόμο του καπιταλιστικού κόσμου η τράπεζα προσπαθεί να ανταγωνιστεί με το ναό ως το εξέχον κτίριο κοινωνικών συναναστροφών, δέους και μεγαλοπρέπειας. Το γεγονός αυτό ενδεχομένως να αποτελεί παράδοξο αν αναλογιστεί κανείς ότι ο στόχος του Sullivan ήταν ο εκδημοκρατισμός του τραπεζικού κόσμου. Η αρχιτεκτονική επίκληση στη Θεία Λειτουργία ίσως να μην είναι ο κατάλληλος τρόπος ώστε να φέρει τη τράπεζα κοντά στον κόσμο ωστόσο υπάρχουν αρχιτεκτονικοί παραλληλισμοί με την εκκλησιαστική διαδικασία που βοηθούν στην αποσαφήνιση του φαινομενικά παράδοξου μεταξύ της ημι-θρησκευτικής μυθοποίησης της τραπεζικής διαδικασίας και της έννοιας του ανοίγματος του οικονομικού κόσμου στον απλό πολίτη.

Η απάντηση του Μοντέρνου στο σχεδιασμό τραπεζών

Το έργο του Wagner στην Post Office Saving Bank καθώς και του Sullivan στις τράπεζες που σχεδίασε στις επαρχιακές πόλεις των ΗΠΑ προετοίμασαν το έδαφος για τις εξελίξεις της τραπεζικής αρχιτεκτονικής του 20ου αιώνα. Ο Wagner δημιούργησε επιτυχώς ένα νέο πρότυπο: μια ελαφριά, αέρινη κατασκευή με χωρίς διακοσμητικά στοιχεία και στολίδια, με ορθολογική κάτοψη και κατασκευαστική λογική. Ήταν ένα κτίριο διάφανο που θύμιζε περισσότερο θερμοκήπιο ή εκθεσιακό περίπτερο παρά τη στιβαρή εικόνα του κτιρίου μιας τράπεζας. Η τράπεζα του Wagner, ωστόσο, δεν είχε τόσο άμεση απήχηση.⁷⁷ Η αναχώρηση από τα βασικά πρότυπα της στιβαρής παραδοσιακής γλώσσας της αρχιτεκτονικής των τραπεζικών οργανισμών ήταν πολύ απότομη και δραστική. Η επίδραση του μοντερνισμού στα πρώτα χρόνια του 20ου αιώνα δεν ήταν αρκετά εμφανής, πόσο μάλλον στα τραπεζικά κτίρια. Γύρω στο 1920 ήταν που πελάτες και αρχιτέκτονες άρχισαν να ενδιαφέρονται για το σχεδιασμό μοντέρνων κτιρίων για τις τράπεζες.

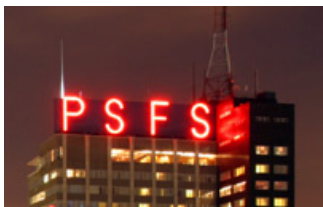
Η διαφάνεια του κτιρίου του Otto Wagner μαζί με τη συμβολή του Sullivan στη δημιουργία του ουρανοξύστη, ενός νέου κτιριακού τύπου για την εποχή, επηρέασαν αρκετά τη μοντέρνα αρχιτεκτονική τραπεζών των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα. Οι ουρανοξύστες δεν οδήγησαν σε θρίαμβο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής αλλά οι καινοτομίες όπως η εμφάνιση του ανελκυστήρα, του ηλεκτρικού φωτός και του μεταλλικού



41 Nothing More Modern, PSFS



42 Άποψη της PSFS από τον δρόμο



43 Το χαρακτηριστικό λογότυπο

σκελετού επέτρεπαν την ανέγερση ψηλών κτιρίων με μεγάλο βάθος και επιφάνεια στα επίπεδα όπου η ύπαρξη φυσικού φωτός και δεν ήταν επιτακτική. Η διαχείριση του νέου τύπου που εισήγαγαν κυρίως οι αρχιτέκτονες Louis H. Sullivan και George B. Post δεν ήταν εύκολη για τους αρχιτέκτονες της εποχής καθώς τα περισσότερα κτίρια των αρχών του 20ου αρχών του αιώνα βασίζονταν στη τοποθέτηση ενός ψηλού στελέχους πάνω από μια κλασικιστική βάση.⁷⁸

Επιπλέον όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, το πρότυπο του μονολιθικού ουρανοξύστη που εισήγαγε ο Mies van der Rohe με το κτίριο Seagram δεν μπορεί να αναφερθεί ως χαρακτηριστικό για την αρχιτεκτονική των τραπεζών καθώς ομογενοποίησε όλα τα κτίρια που στέγαζαν εταιρίες χωρίς να ξεχωρίζει ο τύπος της τράπεζας. Από το σημείο αυτό οι τράπεζες στα κέντρα των μεγάλων πόλεων μετατράπηκαν σε κτίρια μικτών χρήσεων κάτι που μείωνε σε κάποιο βαθμό την αίγλη των οργανισμών. Κάποια κτίρια που κατασκευάστηκαν πριν τη καθιέρωση του μοντέλου του van der Rohe κατάφεραν να αποτελέσουν κάθετα σύμβολα δύναμης και πλούτου.

Το κτίριο της Philadelphia Saving Fund Society σχεδιάστηκε από τους αρχιτέκτονες George Howe και William Lescaze (1926-32) οι οποίοι αναζητούσαν για χρόνια τον ιδανικό τρόπο σχεδιασμού ψηλών κτιρίων υπό το σλόγκαν "Τίποτα πιο Μοντέρνο" ("Nothing more Modern")⁷⁹. Η ευαισθησία των αρχιτεκτόνων στην

78 Ibid σελ. 45

79 Drewen, Will, "Philadelphia's PSFS Building in the Hagley Digital Archives", Hagley Museum and Library, Πέμπτη 7 Απριλίου 2011, <http://www.hagley.org/2011/04/philadelphia-psfs-building-in-the-hagley-digital-archives>

αντιμετώπιση όλων των μερών φαίνεται από τη χρήση διαφορετικών υλικών και την καμπύλωση της γωνίας για τη συνδιαλλαγή με το δρόμο στα κάτω επίπεδα. Επιπλέον, βασικά συνθετικά στοιχεία του υπόλοιπου κτιρίου αποτελούν τα οριζόντια ανοίγματα, ο σκούρος πυρήνας της κατακόρυφης κίνησης και τα περιμετρικά υποστηλώματα που διέτρεχαν το σύνολο του ύψους του οδηγώντας το μάτι προς τον ουρανό. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι στη κορυφή του κτιρίου τοποθετήθηκε το λογότυπο της εταιρίας θέτοντας το κτίριο ως αναγνωρίσιμο σύμβολο για τη πόλη, κάτι που αποδεικνύεται από το γεγονός ότι το λογότυπο δεν αφαιρέθηκε παρά τη μεταγενέστερη αλλαγή χρήσης του κτιρίου.

Πέρα από το κτίριο των Howe και Lescaze, σημαντικός για την τραπεζική αρχιτεκτονική υπήρξε ο πύργος της Equitable Savings and Loan Association του Ιταλού αρχιτέκτονα Pietro Belluschi που χτίστηκε στο Portland το 1944. Η σημαντικότητα του κτιρίου του Belluschi έγκειται στο ότι αποτελεί πρόγονο του μοντέλου του Mies και θα μπορούσε να πει κανείς ότι αποτελεί μια εξέλιξη του δημοκρατικού χαρακτήρα στα κτίρια τραπεζών που εισήγαγαν πετυχημένα οι Wagner και Sullivan λόγω της απλότητας και της διαφάνειάς του.

Το κτίριο που πήγε το όραμα περί διαφάνειας του Wagner ένα βήμα παραπέρα ήταν η Manufacturers Hanover Bank (1953-54) των Skidmore, Owings και Merrill. Όπως προαναφέρθηκε, ο Wagner οραματίστηκε την σύγχρονη τράπεζα δημοκρατικότερη και με ορθολογικό τρόπο προσπάθησε να εκφράσει τις ιδέες του στο κτίριο της Post Office Savings Bank στη Βιέννη στις αρχές του 20ου αιώνα. Μισό αιώνα αργότερα, οι SOM επηρεασμένοι από την αρχιτεκτονική γλώσσα του Mies van der Rohe δημιούργησαν ένα κτίριο που ίσως αποτελεί την απόλυτη πραγματοποίηση των ιδεών του Wagner και του Sullivan για τον εκδημοκρατισμό της αρχιτεκτονικής έκφρασης της τραπεζικής διαδικασίας καθώς αποτελεί ένα πέρα για πέρα ανοιχτό κτίριο. Οι τράπεζες του Sullivan συχνά παρομοιάζονται με μπιζουτιέρες όπου μέσω της αρχιτεκτονικής και της διακόσμησής τους υπονοούν το πολύτιμο περιεχόμενό τους.⁸⁰ Στον Sullivan η θέση του χρηματοκιβωτίου παρομοιάζεται με το ιερό του ναού και στον Wagner τοποθετείται κάτω από ένα γυάλινο πάτωμα. Οι SOM υιοθετούν μια ακόμα πιο διάφανη λογική καθώς ανοίγουν τελείως το κτίριο στον δρόμο, γυάλινο και διάφανο, πετυχαίνοντας αυτό που πέτυχε και ο Wagner με την προοπτική του τομή



44 Απόψεις τις ΜΗΤC των SOM
από τη 5η Λεωφόρο

45 Ο Henry Dreyfuss και το ορατό από τον
δρόμο χρηματοκιβώτιο που σχεδίασε



για την Post Office Savings Bank, το ολοκληρωτικό άνοιγμα στη δημόσια σφαίρα.

Η τράπεζα των SOM έχει χαρακτηριστεί από τον οδηγό του Αμερικανικού Ινστιτούτου Αρχιτεκτονικής για τη Νέα Υόρκη (AIA Guide to New York City) ως «ο γυάλινος μανδύας ενός supermarket του χρήματος», «αλληγορία ειλικρίνειας και διαφάνειας στον τραπεζικό τομέα» που αποτελεί «σύμβολο μιας εποχής γεμάτης αυτοπεποίθηση».⁸¹ Το κτίριο οργανώνεται σε τέσσερα επίπεδα με ρετιρέ υποχωρημένο από την οικοδομική γραμμή.⁸² Όσον αφορά τις αναλογίες παραμένει ένα κτίριο κλασικό με ένα μεγάλο ισόγειο στο οποίο φιλοξενούνταν το χρηματοκιβώτιο με τέτοιο τρόπο ώστε να παραμένει ορατό από τους περαστικούς της πέμπτης Λεωφόρου της Νέας Υόρκης.⁸³ Η τοποθέτηση αυτή του χρηματοκιβωτίου είχε δεχθεί αρκετές ερμηνείες. Με βάση τους αρχιτέκτονες η αισθητική⁸⁴ έπαιξε τον σημαντικότερο ρόλο παράλληλα με την φυσική διαφήμιση⁸⁵. Πάνω από το επίπεδο αυτό, σε ένα ρίανο *nobile* με μεγάλο ύψος, υποχωρημένο από τον δρόμο, φιλοξενούνταν οι κύριες λειτουργίες του κτιρίου. Στους παραπάνω ορόφους που δεν είναι πλέον ορατοί από το κοινό βρίσκονταν τα γραφεία. Με το σχετικά χαμηλό ύψος του και τις Αναγεννησιακές αναλογίες στην αντιμετώπιση της όψης η τράπεζα διαφημίζει το κύρος της. Ταυτόχρονα, η ύπαρξη ενός χαμηλού ιδιωτικού κτιρίου σε γωνιακό οικόπεδο του κέντρου της Νέας Υόρκης είναι ένα στοιχείο που από μόνο του δείχνει την ισχύ του οργανισμού, κάτι που ίσως να θυμίζει το βασικό αρχέτυπο των *palazzi*

81 White, Norval & Willensky, Elliot with Leadon, Fran, "AIA Guide to New York City", Oxford University Press, New York, 2010 σελ 271

82 Postal, Mathew A., "Landmarks Preservation Commission February 15, 2011, Designation List 439 LP-2467", 15 Φεβρουαρίου 2011, σελ. 5, <http://www.nyc.gov/html/lpc/downloads/pdf/reports/2467.pdf>

83 Newman, Andy, "Interior of Fifth Ave. Bank Building Is Named a Landmark", City Room, Φεβρουάριος 2011, http://cityroom.blogs.nytimes.com/2011/02/15/interior-of-fifth-ave-bank-building-is-named-a-landmark/?_php=true&_type=blogs&_r=0

84 "Είναι όπως οι ιστιοπλόοι με τα σκάφη τους. Καθώς σχεδιάζαμε το κτίριο, οι τραπεζίτες μας οδηγούσαν συχνά στο επίπεδο των χρηματοκιβωτίων και μας τα έδειχναν. Μετά καθόντουσαν και τα κοιτούσαν και έλεγαν μεταξύ τους ευλαβικά. 'Δεν είναι πολύ όμορφο,' Μετά από λίγο αρχίσαμε και εμείς να συμφωνούμε."

"Big Banking and modern architecture finally connect," Architectural Forum (September 1953), σελ. 136

85 "Μεταφέροντας το πιο δραματικό φυσικό στοιχείο της τράπεζας από το υπόγειο στο ισόγειο, οι αρχιτέκτονες έκαναν τη πιο φυσική διαφήμιση... Η χρήση του χρηματοκιβωτίου ως ορατό και εκφραστικό στοιχείο ήταν μια πραγματική έμπνευση."

Mumford, Lewis, "The Skyline: Crystal Lantern," The New Yorker (November 13, 1954), σελ. 200



46 Federal Reserve Bank, Minneapolis, 1971

στη Φλωρεντία. Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι το κτίριο αποτελεί μια οθόνη σε έναν από τους κεντρικότερους δρόμους της Νέας Υόρκης αντίστοιχα με μια βιτρίνα καταστήματος.⁸⁶ Η επιτυχία του κτιρίου έκανε τους SOM αναμφισβήτητους ηγέτες στο πεδίο της αρχιτεκτονικής τραπεζών δημιουργώντας και άλλα σημαντικά κτίρια όπως την Chase Manhattan Bank πάλι στη Νέα Υόρκη την Banque Bruxelles Lambert λίγα χρόνια αργότερα και πολλές άλλες μέχρι σήμερα.⁸⁷

Όπως άλλωστε προαναφέρθηκε, η σταδιακή αμφισβήτηση του μοντερνισμού ευνόησε τους τραπεζίτες οι οποίοι έβλεπαν τα κτίριά τους να μη ξεχωρίζουν πλέον λόγω της καθιέρωσης του γυάλινου πύργου του van der Rohe. Τη δεκαετία του 1970 εμφανίστηκαν αρκετά ενδιαφέροντα κτίρια πρώτο από τα οποία ήταν η Federal Reserve Bank του Gunnar Birkets στη Minneapolis το 1971. Στόχος του Birkets ήταν η εξασφάλιση της περισσότερης δυνατής ανεμπόδιστης επιφάνειας. Εδώ το κτίριο στηρίζεται από μεγάλα καλώδια κρεμασμένα από ογκώδεις πυλώνες με μια γέφυρα που τις κρατά όρθιες στη κορυφή. Η καινοτόμα κατασκευαστική λογική του αρχιτέκτονα σχετικά με τη στήριξη του κτιρίου προμηνύει τη High-tech αρχιτεκτονική που αναλύεται παρακάτω.

86 Pogrebin, Robin, "Modernist Landmark Behind a Court Battle", The New York Times, Σεπτέμβριος 2011, <http://www.nytimes.com/2011/09/29/arts/design/manufacturers-hanover-trust-landmark-battle.html>

87 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ 51

Foster + Partners_Η τραπεζική αρχιτεκτονική του High-tech

Η High-tech αρχιτεκτονική, γνωστή και ως Ύστερος Μοντερνισμός ή Κατασκευαστικός Εξπρεσιονισμός είναι μια αρχιτεκτονική έκφραση που εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1970 ενσωματώνοντας τα στοιχεία της βιομηχανίας του High-tech και της τεχνολογίας στο σχεδιασμό κτιρίων. Η κατηγορία λειτουργεί σαν γέφυρα μεταξύ του μοντερνισμού και του μεταμοντερνισμού χωρίς να είναι ξεκάθαρο πότε τελειώνει η μια περίοδος και πότε αρχίζει η επόμενη. Όπως και στον μπρουταλισμό, τα κτίρια εμφανίζουν τον σκελετό τους τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό.⁸⁸ Ο μεθοδικός και λογικός τρόπος με τον οποίο τα high-tech κτίρια σχεδιάζονται ώστε να διατηρούν τη λειτουργική τους ουσία φαίνεται ξεκάθαρα στο κτίριο του Norman Foster για την Hong Kong and Shanghai Bank.

Όπως είδαμε οι τράπεζες, από τις οικογένειες της Φλωρεντίας, προσπαθούν να παρουσιάσουν μια εικόνα σταθερότητας και μονιμότητας έχοντας ως απώτερο σκοπό να καθιερώσουν την παρουσία τους στις καρδιές των πόλεων. Βρίσκονται στην ασυνήθιστη θέση να έχουν τη δυνατότητα να χρηματοδοτούν και να αναθέτουν τα ακριβότερα κτίρια από avant-garde αρχιτέκτονες οι οποίοι δεν θα μπορούσαν να εκτελέσουν τις πολυδάπανες ιδέες του με μικρότερο προϋπολογισμό. Από τους χαρακτηριστικότερους σύγχρονους εκπροσώπους της τραπεζικής αρχιτεκτονικής είναι το γραφείο του Norman Foster του οποίου τα κτίρια HSBC, Commerzbank, και Citibank αποτελούν σημεία της αρχιτεκτονικής του High-tech. Πέρα από αυτά



47 Νυχτερινή άποψη της HSBC

48 Εσωτερική άποψη της HSBC



το γραφείο μέχρι σήμερα έχει ασχοληθεί με το σχεδιασμό και άλλων τραπεζικών κτιρίων όπως η National Bank of Kuwait, η Vietinbank, η Citic Bank, η HSBC στο Λονδίνο καθώς και η Deutsche Bank στο Σίδνεϋ.

Μπορεί στο σύνολό της η εποχή του μεταμοντερνισμού να είναι ευνοϊκή για τα κτίρια των τραπεζών καθώς όπως αναφέρθηκε παραπάνω επέτρεψε τη διαφοροποίηση τους από τα υπόλοιπα κτίρια γραφείων, ωστόσο, το high-tech που βασιζεται στις τεχνολογικές καινοτομίες μπορεί να βρει τις ρίζες του στην ιστορία των τραπεζών. Βλέπουμε ότι ο τύπος των τραπεζών ανέκαθεν υιοθετούσε άμεσα τη τρέχουσα αρχιτεκτονική κάθε περιόδου. Το high-tech ίσως θα μπορούσαμε να το ταυτίσουμε με τις τεχνολογικές εξελίξεις των μηχανικών του 19ου αιώνα καθώς και με τις αναζητήσεις του Wagner στο συνδυασμό διαφόρων καινοτομιών στη τράπεζα που σχεδίασε στη Βιέννη τόσο όσον αφορά στο θέμα της αρχιτεκτονικής όσο και της κατασκευής.

Τα κεντρικά κτίρια των Hong Kong and Shanghai Bank στο Hong Kong και Commerzbank στη Φρανκφούρτη αποτελούν ενδεχομένως δυο από τα πιο σημαντικά και χαρακτηριστικά τραπεζικά κτίρια του δεύτερου μισού του 20ου αιώνα. Τα δυο κτίρια αποτελούν παραδείγματα αισιοδοξίας στον τραπεζικό τομέα καθώς και κρίσιμα σημεία για την ανάπτυξη των πόλεων που βρίσκονται.⁸⁹ Η HSBC συγκεκριμένα αποτελεί



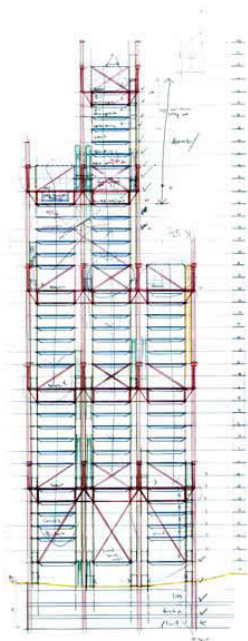
49 Commerzbank, Φρανκφούρτη



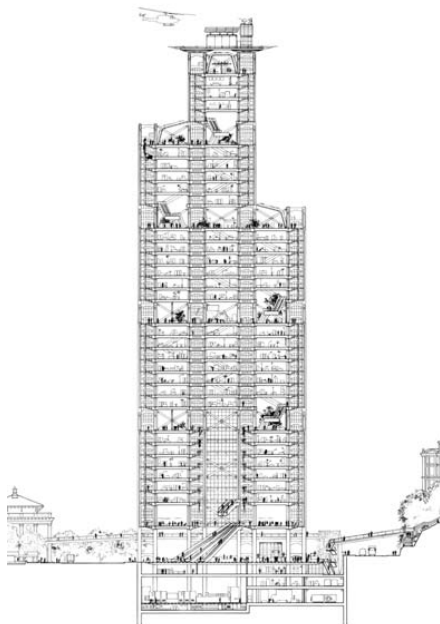
50 Χαρτονόμισμα 100 δολλαρίων Hong Kong

⁸⁹ "Η σύλληψη του κτιρίου έγινε μια ευαίσθητη περίοδο για την ιστορία της πρώην αποικίας του Hong Kong. Το κτίριο κεντρικής διοίκησης της HSBC αποτελούσε εκδήλωση αυτοπεποίθησης και στόχος ήταν «η δημιουργία του καλύτερου τραπεζικού κτιρίου στον κόσμο».

Foster, Norman, "Catalogue Foster + Partners", Prestel Publishing,



51 Δομικό σύστημα



52 Τομή

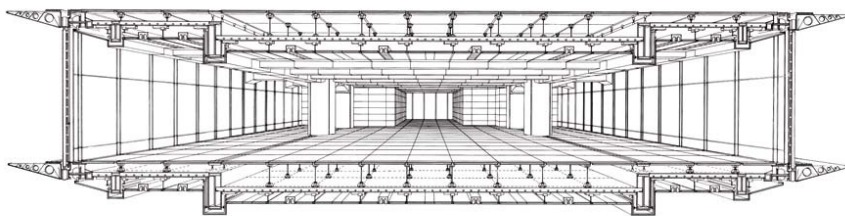
τόσο σημαντικό κτίριο για την πόλη του Hong Kong που απεικονίζεται στο χαρτονόμισμα των εκατό δολλαρίων.⁹⁰

Το κτίριο του Foster για την HSBC έχει ίσως μετατραπεί στο πιο εικονικό τραπεζικό κτίριο του κόσμου, συνώνυμο της δύναμης και της επιρροής του κεφαλαίου στο Hong Kong. Αποτελεί ένα κράμα ισχύος και λεπτότητας, στιβαρής high-tech και διαφάνειας. Βασικό χαρακτηριστικό του κτιρίου είναι το τεράστιο δομικό σύστημά του που τοποθετείται στο εξωτερικό σαν ένας εξωσκελετός. Ο σκελετός προβάλλει τις τάσεις και το βάρος του και ταυτόχρονα επιτρέπει στο κεντρικό τμήμα του κτιρίου να είναι ελεύθερο, διάφανο και διαμπερές με την έννοια του τοίχου ως εμπόδιο να εξαφανίζεται.⁹¹ Η ιδέα της χωρικής συνέχειας μεταξύ του μέσα και του έξω διαπερνά όλα τα επίπεδα του κτιρίου και φαίνεται πιο καθαρά στο ισόγειο όπου υπάρχει ένας μεγάλος χώρος για δημόσια κυκλοφορία. Πάνω από τον δημόσιο αυτό χώρο μια οριζόντια γυάλινη επιφάνεια χωρίζει το κλιματιζόμενο εσωτερικό περιβάλλον από τον εξωτερικό χώρο όπου λοξά τοποθετημένες κυλιόμενες σκάλες (σύμφωνα με τις αρχές του feng

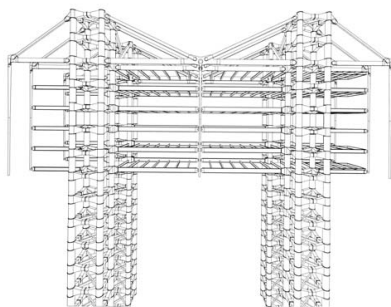
Munich, 2008 σελ. 298

90 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ 131

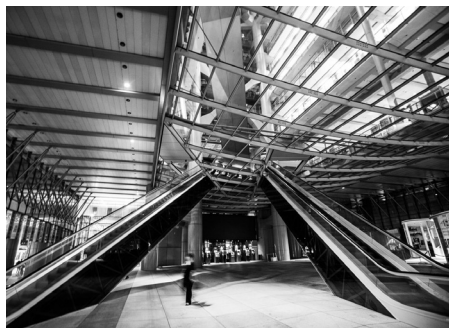
91 Wah Nan, Chung, "Contemporary Architecture in Hong Kong", Joint Publishing (H.K.) Co. Ltd., Hong Kong, 1989, σελ. 64



53 Τομή τυπικού ορόφου



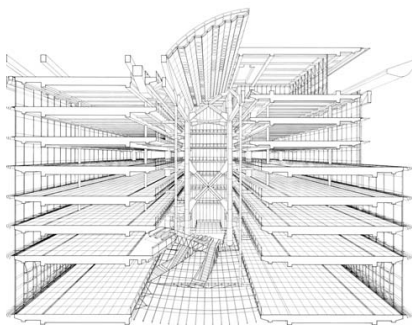
54 Απεικόνιση δομικού συστήματος



55 Πλατεία ισογείου

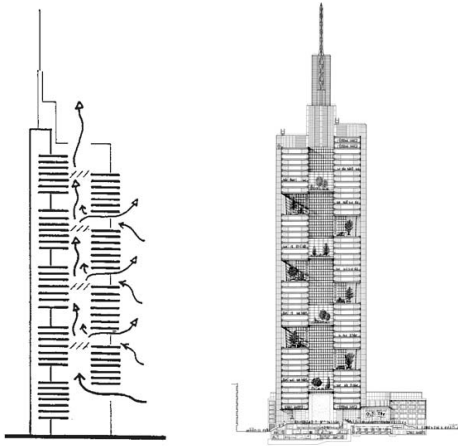
shui) οδηγούν τον επισκέπτη στους διπλού ύψους χώρους υποδοχής.⁹² Ο λεπτός διαχωρισμός του δημόσιου και του ιδιωτικού που επιχειρεί ο Foster ίσως ανακαλεί σε κάποιο βαθμό τη λογική του Wagner όπου οι τοίχοι του κτιρίου ήταν αρκετά λεπτοί ώστε να θυμίζουν διαχωριστικό ύφασμα.

Οι όψεις εκφράζουν τη δυναμική του κτιρίου όσο και το εσωτερικό του όπου βρίσκεται σε κοινή θέα το δομικό του σύστημα. Πέρα από τη γλώσσα του high-tech υπάρχουν αρκετές αναφορές στην



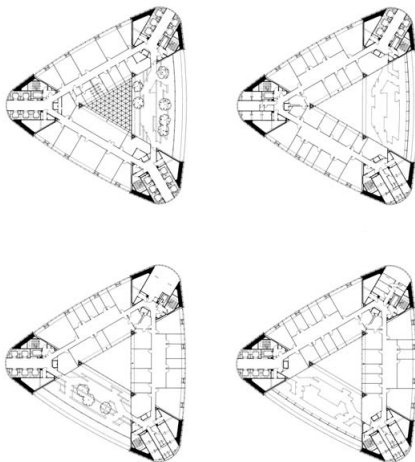
56 Προοπτική τομή

92 Wikipedia, "HSBC Building (Hong Kong)", [http://en.wikipedia.org/wiki/HSBC_Building_\(Hong_Kong\)](http://en.wikipedia.org/wiki/HSBC_Building_(Hong_Kong))



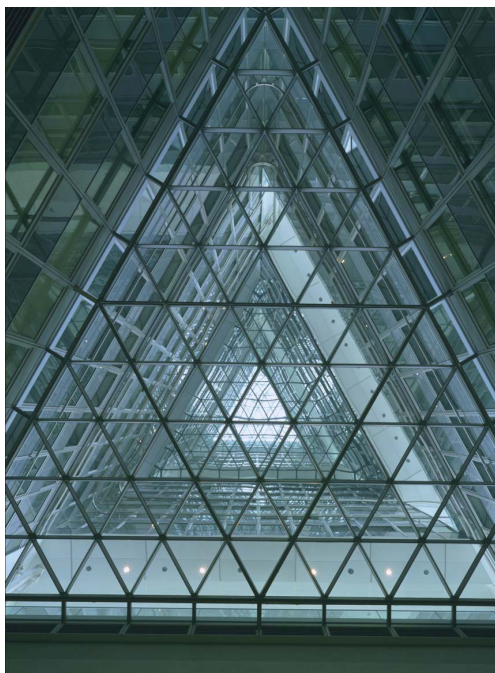
57 Τομές Commerzbank

Ασιατική αρχιτεκτονικές εκφράσεις, τόσο αρχαϊκές όσο και σύγχρονες. Ο ίδιος ο Foster αναφέρει ότι έμπνευση αποτέλεσαν οι παγόδες κυρίως για το δομικό σύστημα των όψεων του κτιρίου. Έμμεσα η παγόδα ίσως να συμβολίζει την επιθυμητή στερεότητα και σταθερότητα που επιτάσσει ένας τραπεζικός οργανισμός. Επιπλέον το γεγονός ότι γίνεται αναφορά στην παγόδα ως πηγή έμπνευσης για τον αρχιτέκτονα θα μπορούσε να συσχετιστεί με το γεγονός ότι στοχεύει στη δημιουργία ενός σύγχρονου ναού του χρήματος αν αναλογιστεί κανείς ότι οι παγόδες δεν είναι άλλο από παραδοσιακοί ασιατικοί χώροι λατρείας.⁹³



58 Κατόψεις τυπικών ορόφων

Πέρα από το κτίριο της HSBC αρκετά σημαντικό είναι το κτίριο της Commerzbank στη Φρανκφούρτη το οποίο σχεδιάστηκε με στόχο να φέρει τη γερμανική πόλη στη κυρίαρχη θέση της ευρωπαϊκής οικονομίας και την ανάδειξη της δύναμης του οργανισμού. Η Commerzbank είναι το ψηλότερο κτίριο στη Γερμανία και μέχρι πρόσφατα το ψηλότερο κτίριο στην Ευρώπη. Ο Foster καταφεύγει στην ιδέα του ύψους με στόχο τη κυριαρχία κάτι που έγινε και στις αρχές του 20ου αιώνα με την εμφάνιση του ουρανοξύστη. Η Commerzbank αποτελεί έναν πράσινο ουρανοξύστη



59 Άποψη αιθρίου



60 Άποψη εσωτερικού κήπου

παρά το παράδοξο της έννοιας για ένα τόσο ενεργειακά δαπανηρό κτίριο. Τα περισσότερα ψηλά κτίρια γραφείων ακολουθούν στο παραδοσιακό Αμερικάνικο μοντέλο: περιέχουν χώρους των οποίων η θερμοκρασία ελέγχεται από κλιματιστικά μηχανήματα, δέχονται ελάχιστο φυσικό φωτισμό και έχουν πανομοιότυπους ορόφους. Στο κτίριο της Commerzbank για χάρη της καινοτομίας, ο Foster επιτρέπει στο κτίριο να αναπνέει και να φωτίζεται φυσικά και σε όλους τους εργαζομένους να εργάζονται σε αντίστοιχης ποιότητας χώρους εργασίας.⁹⁴ Μια σειρά φυσικών κήπων τοποθετείται με σπειροειδή λογική προσφέροντας αερισμό και πράσινο περιμετρικά. Αυτό επιτυγχάνεται με μια κάτοψη με στογγυλοποιημένες ακμές. Στο κέντρο δημιουργείται ένας τριγωνικός πυρήνας που λειτουργεί σαν αίθριο για το σύνολο του ύψους του κτιρίου και περιμετρικά από αυτό τοποθετούνται τρεις ξεχωριστές ζώνες ορόφων οι οποίες χωρίζονται από τους πυρήνες εξυπηρέτησης. Σε κάθε επίπεδο δυο από τις τρεις ζώνες ορόφων φιλοξενούν χώρους γραφείων ενώ η τρίτη φιλοξενεί τον κήπο που έχει ύψος τεσσάρων

επιπέδων. Οι χώροι των γραφείων χωρίζονται από κεντρικό διάδρομο κάτι που επιτρέπει στα μισά γραφεία να έχουν θέα στη πόλη και στα άλλα μισά στο εσωτερικό αίθριο, στον απέναντι κήπο και πέρα από αυτόν στον έξω κόσμο. Οι πυρήνες που βρίσκονται στις ακμές του κτιρίου φιλοξενούν τα κλιμακοστάσια και αποτελούν και το βασικό δομικό σύστημά του.⁹⁵ Η ιδιαιτερότητα του ουρανοξύστη αυτού τον ξεχωρίζει από την πληθώρα αντίστοιχων κτιρίων, προσφέρει ταυτόχρονα στη τράπεζα την επιζητούμενη αίγλη και στον αρχιτέκτονα την ευκαιρία να αναδείξει την αξία και την ικανότητά του να δημιουργεί υποδειγματικά κτίρια.

Βλέπουμε ότι η αρχιτεκτονική έκφραση της τεχνολογικής καινοτομίας αφομοιώνεται επιτυχώς από την τραπεζική αρχιτεκτονική καθώς έχει να υποδείξει πολύ αξιόλογα παραδείγματα κτιρίων. Στη περίπτωση των κτιρίων αυτών η διαχρονικότητα και η σταθερότητα δεν γίνονται μέσω του προφανούς στοιχείου του αδιαπέραστου κτιρίου ή με την προφανή οπτική ταύτιση με τον ναό. Το high-tech αποτελεί έναν σύγχρονο τρόπο έκφρασης αυτοπεποίθησης και αισιοδοξίας μέσω του ισχυρότερου στοιχείου της σύγχρονης κοινωνίας που δεν είναι άλλο από τη τεχνολογία.

Mario Botta_Η στιβαρή τραπεζική αρχιτεκτονική του σήμερα

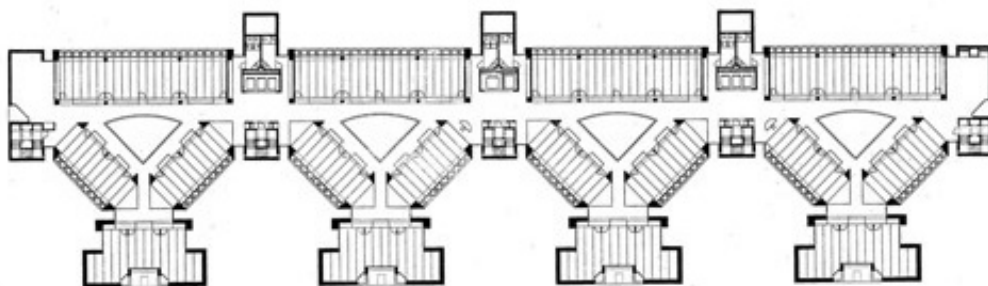
Η αρχιτεκτονική του Mario Botta δίνει μορφή στο χώρο, μορφή που είναι αποφασιστική, ξεχωριστή και ουσιαστική. Η αρχιτεκτονική του είναι επίσης ακριβής και οργανωμένη. Διατηρεί τη μνήμη του πέτρινου τοίχου και την ανάμνηση της αρχικής μορφής. Οι μορφές του αναζητούν το αιώνιο και όχι το εφήμερο. Παρότι η πυκνότητα των μορφών του φέρει την ανάμνηση του αρχαϊκού, η αρχιτεκτονική του είναι παρ'όλα αυτά σύγχρονη. Για τον Botta η μορφή είναι το μέσο. Δεν κάνει λόγο για τις μορφές του, για τη πρωτοκαθεδρία των όγκων του ή για τη στιβαρότητα των τοίχων του. Περιγράφει, ωστόσο, τη σχέση των κτιρίων του με το σημείο που βρίσκονται, με το περιβάλλον και την πόλη. Στην αρχιτεκτονική του Botta ο όγκος ορίζεται εκ των προτέρων, δεν αποτελεί συσσωμάτωση διαφορετικών μερών και δεν αποτελεί αποτέλεσμα ή τελικό προϊόν. Αυτό γιατί το κτίριο πρέπει να έχει μια αναγνώσιμη ταυτότητα κάνοντας το κτίριο ένα αυτόνομο αντικείμενο, ήρεμο και αυτόρκες που βρίσκεται όμως σε διάλογο με το περιβάλλον του.

96

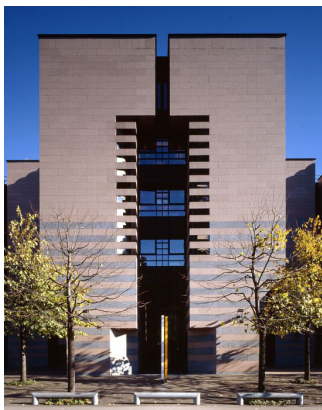
Τον 20ο αιώνα η αρχιτεκτονική των τραπεζών χαρακτηρίστηκε κυρίως από την ομογενοποίηση που έφερε ο μοντερνισμός καθώς και από την επίδειξη της ισχύος των οργανισμών με δημιουργία ουρανοξυστών και κτιρίων υπό το πνεύμα του μεταμοντέρνου. Η αρχιτεκτονική έκφραση του Mario Botta με τη στιβαρότητα που την χαρακτηρίζει μας οδηγεί συνειρμικά στα πρώτα τραπεζικά κτίρια της Αναγέννησης. Ο Botta σχεδίασε αρκετά τραπεζικά κτίρια ανά το κόσμο κυρίως μέσω αναθέσεων κάτι που δείχνει



61 Δυτική όψη, Banca del Gottardo, Lugano



62 Κάτοψη, Banca del Gottardo, Lugano



63 Άποψη δυτικής όψης Banca del Gottardo

την εμπιστοσύνη των τραπεζιτών στην αντίληψή του σχετικά με το πως πρέπει να μοιάζει ένα τέτοιο κτίριο. Μεταξύ αυτών σημαντικότερα είναι οι Banca del Gottardo στο Lugano, η State Bank στο Fribourg, η Union Bank στη Βασιλεία, το κτίριό του για την Banque Bruxelles Lambert στη Γενεύη,⁹⁷ καθώς και το νέο κτίριο διοίκησης της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος για το οποίο διετέλεσε σύμβουλος των αρχιτεκτόνων Ρένας Σακελλαρίδου και Μόρφως Παπανικολάου.

Για τον Botta δεν υπάρχει διαφορά μεταξύ κτιρίου μικρής και μεγάλης κλίμακας. Κάθε κτίριο είναι εξίσου σημαντικό και πρέπει να δηλώνει τη παρουσία του στο αστικό τοπίο της πόλης

⁹⁷ Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ 85

που βρίσκεται. Το βραβευμένο κτίριο της Banca del Gottardo βρίσκεται σε περιοχή που κυριαρχούν νεοκλασικές βίλες του 19ου αιώνα μεταξύ του κέντρου της πόλης και των προαστίων. Λόγω της μεγάλης πρόσοψης του οικοπέδου ο αρχιτέκτονας χωρίζει το κτίριο σε τέσσερις όμοιους πύργους με σκοπό να σπάσει τη κλίμακα. Έτσι πέρα από το σπάσιμο της κλίμακας επιτυγχάνεται η έμφαση της ταυτότητας του κτιρίου καθώς και η ένδειξη του τέλους της αστικής τυπολογίας και η έναρξη της προαστιακής ζώνης. Δημιουργείται ένα πρόσωπο στον δρόμο όπου οι τέσσερις πύργοι που κυριαρχούν βρίσκονται σε διάλογο με την αστική κλίμακα ενώ το υπόλοιπο κτίριο βρίσκεται σε υποχώρηση. Κατακόρυφες σχισμές στον στιβαρό όγκο αποκαλύπτουν μεγάλες γυάλινες επιφάνειες. Κάθε πύργος εμφανίζει στο ισόγειο μια ξεχωριστή λειτουργία: τη κεντρική αίθουσα συναλλαγών, την είσοδο του προσωπικού, το εστιατόριο και έναν εκθεσιακό χώρο. Το στοιχείο του αιθρίου λειτουργεί συνδεδετικά ενώνοντας του βασικούς τέσσερις πύργους με το υπόλοιπο κτίριο, κατακλύζοντας το κτίριο με φυσικό φως και προσφέροντας το χαρακτηριστικό του χωρικού προσανατολισμού και της οπτικής επικοινωνίας. Η καθετότητα των πύργων γίνεται το βασικό υποστηρικτικό μέσο της ισχυρής ταυτότητας του κτιρίου ενώ η οριζοντιότητα στο υπόλοιπο κτίριο προσφέρει το στοιχείο της αντίθεσης στη σύνθεση. Η υφή παίζει εξίσου σημαντικό ρόλο στη σύνθεση όπου γρανίτης σε ρόδινες και γκρι αποχρώσεις κυριαρχεί στους πύργους ενώ ειδικά σχεδιασμένα σκίαστρα καλύπτουν το υπόλοιπο κτίριο. Η απαραίτητη στιβαρότητα και αυστηρότητα τονίζεται στις κύριες όψεις καθώς οριζόντιες λωρίδες δυο τόνων επισημαίνουν τη βάση του κτιρίου.⁹⁸

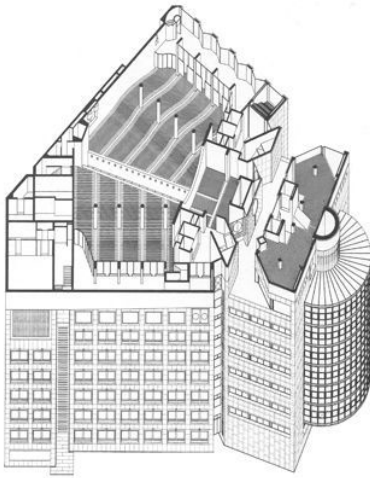
Το κτίριο της State Bank στο Fribourg βρίσκεται σε πολύ κεντρικό σημείο της πόλης, μεταξύ δυο μεγάλων λεωφόρων κάτι που αποτελεί ευκαιρία για την ισχυρή παρουσία του στη πόλη. Ο Botta υποκύπτει στο πάθος του για τα Πλατωνικά στερεά⁹⁹ και βασικό μέρος της σύνθεσης αποτελεί ένας ημικύλινδρικός όγκος που εκτείνεται σε όλο το ύψος του κτιρίου και αποσκοπεί

98 Sakellaridou, Irena, "*Mario Botta Architectural Poetics*", Thames & Hudson, London, 2001, σελ. 36-43

Heathcote, Edwin, "*Bank Builders*", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 86-87

Abache, Ludwig, "*Banca del Gottardo, Lugano*", Galinsky, 2002, <http://www.galinsky.com/buildings/gottardo/index.htm>

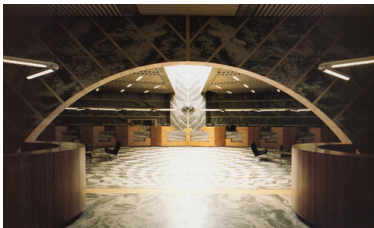
99 Heathcote, Edwin, "*Bank Builders*", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 86



64 Αξονομετρικό, State Bank, Fribourg



65 State Bank, Fribourg

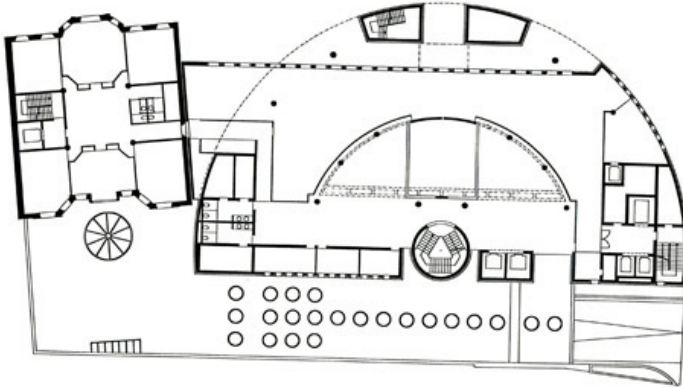


66 Άποψη της τραπεζικής αίθουσας, State Bank, Fribourg

στην ομαλή διαχείριση της γωνίας του οικοπέδου. Το στοιχείο αυτό αποτελεί τον βασικό άξονα σύνθεσης όλου του κτιρίου και η καμπύλη του πηγάζει από έναν κυβικό όγκο πίσω από τον οποίο υπάρχουν δυο ορθογώνιες πτέρυγες που δημιουργούν ένα σχήμα V. Η καμπύλη εμφανίζεται σαν συνεχόμενο μοτίβο σε όλο το κτίριο, όχι μόνο στη κάτοψη αλλά και στις όψεις ως συνθετικό εργαλείο. Η κύρια τραπεζική αίθουσα κυριαρχείται από ένα ρηχό μαρμάρινο τόξο και γενικότερη έμφαση στη λεπτομέρεια τόσο στα δάπεδα όσο στους τοίχους και την οροφή. Στο κέντρο της αίθουσας μια παχιά λωρίδα της οροφής αφαιρείται για τον φωτισμό της κάτι που διαχρονικά βλέπουμε να γίνεται σε αντίστοιχους χώρους τραπεζών.¹⁰⁰

Η Union Bank στη Βασιλεία είναι ένα ακόμη μεγάλης κλίμακας αστικό κτίριο όπου ο αρχιτέκτονας προσπαθεί να διαμορφώσει το αστικό τοπίο με μια μνημειώδη παρουσία σε μια πολυσύχναστη και συγκεχυμένη διασταύρωση. Ο Botta συχνά αναφέρει και γράφει για την έννοια των κτιρίων ως πρόσωπα της πόλης, τα οποία ο άνθρωπος αναγνωρίζει ως γνωστούς χαρακτήρες της καθώς υπάρχει κάτι ανθρωπομορφικό για

100 Morgenthaler, Hans R., "Botta, Mario", Encyclopedia of Twentieth Century Architecture, Ed. Sennott, Stephen Vol.1, New York: Taylor & Francis, 2004, σελ. 162



67 Κάτοψη ορόφου, Union Bank, Βασιλεία



68 Union Bank, Βασιλεία



69 Αίθριο της Union Bank, Βασιλεία

αυτόν στην έννοια της κτιριακής όψης. Προσπαθεί να αναφερθεί σε ένα κοινό το οποίο έχει αποστασιοποιηθεί από το περιβάλλον του λόγω της πληθώρας ανώνυμων μοντερνιστικών κτιρίων και να επαναφέρει στο κοινό αυτό την αίσθηση του ανήκειν και της οικειότητας. Τα πιο χαρακτηριστικά από αυτά τα πρόσωπα κατά τον Botta είναι αυτά που ανήκουν σε δημόσιους οργανισμούς και σε χώρους σημαντικούς για τον κύκλο της κοινωνικής ζωής όπως η εκκλησία, το θέατρο, ο σταθμός του τρένου και η τράπεζα. Στο συγκεκριμένο κτίριο η καμπύλη και η συμμετρία της όψης ίσως συμβάλλουν σε ένα είδος ανθρώπινης αναγνώρισης.¹⁰¹ Η εντύπωση που δίνει το κτίριο από το δρόμο είναι ότι πρόκειται για έναν μεγάλο μεγέθους κύλινδρο αλλά δεν αργεί να αντιληφθεί κανείς ότι στη πραγματικότητα ο κύλινδρος είναι ένα καμπύλο τοίχιο, κάτι που τελικά γίνεται αντιληπτό στο εσωτερικό από το κεντρικό αίθριο που αποκαλύπτει τους ανοιχτούς χώρους εργασίας.¹⁰²

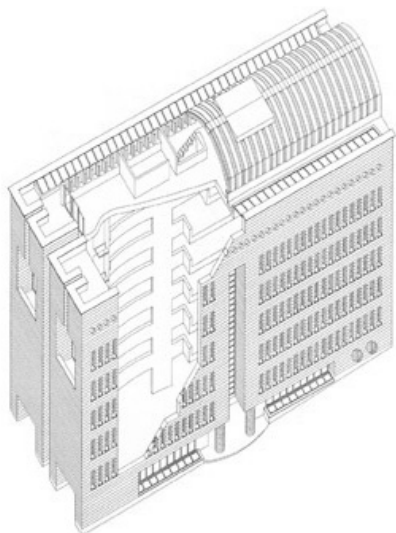
Στη Γενεύη ο Botta σχεδίασε το κτίριο της Banque Bruxelles Lambert που πρόκειται για ένα πιο συγκρατημένο και ταπεινό κτίριο εντός του πυκνού

101 Sakellaridou, Irena, "Mario Botta Architectural Poetics", Thames & Hudson, London, 2001, σελ. 70-75

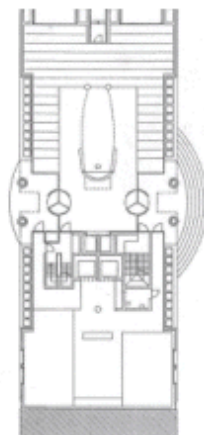
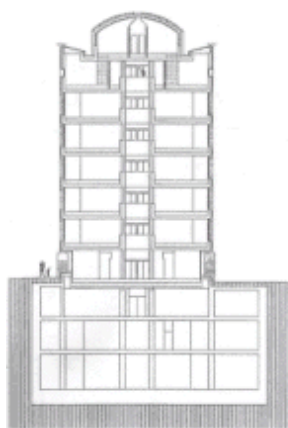
102 Morgenthaler, Hans R., "Botta, Mario", Encyclopedia of Twentieth Century Architecture, Ed. Sennott, Stephen Vol.1, New York: Taylor & Francis, 2004, σελ. 162



70 Banque Bruxelles Lambert, Γενεύη, 1987



71 Αξονομετρικό της τράπεζας



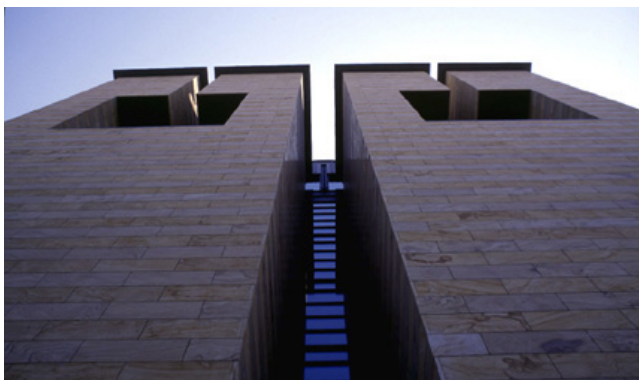
72 Τομή και κάτοψη ισογείου

αστικού ιστού. Η στενή όψη του κτιρίου που βρίσκεται στον κεντρικό δρόμο, απέναντι από μια πλατεία και χωρίζεται σε δυο πύργους από μια κεντρική σχισμή. Πάλι εδώ ο αρχιτέκτονας προσπαθεί να αντιμετωπίσει την όψη σαν πρόσωπο δημιουργώντας μια στοά στο επίπεδο του δρόμου (στόμα) δυο μεγάλα τετράγωνα ανοίγματα ψηλότερα (μάτια) και τη κεντρική σχισμή να λειτουργεί σαν υπενθύμιση της ανθρώπινης μύτη. Η είσοδος στο κτίριο γίνεται από την μακρύτερη όψη όπου μια κεντρική σχισμή που χωρίζει τη στιβαρή τοιχοποιία υποδηλώνει την πόρτα της εισόδου. Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα κτίρια τραπεζών του Botta η αυστηρά συμμετρική όψη της συγκεκριμένης τράπεζας δίνει τη θέση της σε ένα ασύμμετρο εσωτερικό. Για άλλη μια φορά εμφανίζεται ένα μεγάλο αίθριο που καλύπτει το σύνολο του ύψους του κτιρίου.¹⁰³

Το κτίριο διοίκησης της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας, στου οποίου το σχεδιασμό ο Botta συνέβαλε ως σύμβουλος των αρχιτεκτόνων Ρένας Σακελλαρίδου, Μόρφως Παπανικολάου και της συνεργάτιδάς τους Μαρίας Πολλάνη αποτελεί ένα από τα πιο φιλόδοξα κτίρια κύρους που χτίστηκαν στην Ελληνική πρωτεύουσα στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Το κτίριο καταλαμβάνει γωνιακό οικόπεδο ενός εκ των πιο χαρακτηριστικών οικοδομικών τετραγώνων του ιστορικού κέντρου της Αθήνας όπου βρίσκονται κτίρια πολιτιστικής κληρονομιάς όπως το νεοκλασικό της Εθνικής Τράπεζας και το Χρηματιστήριο Αθηνών. Στοιχεία της αρχιτεκτονικής



73 Άποψη της εισόδου της Banque Bruxelles Lambert



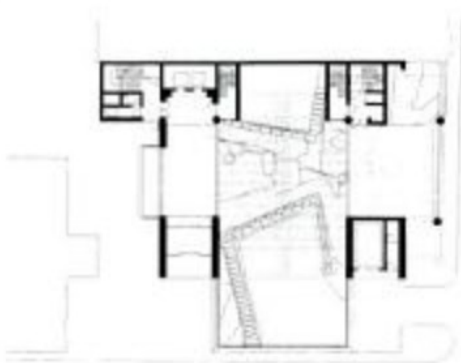
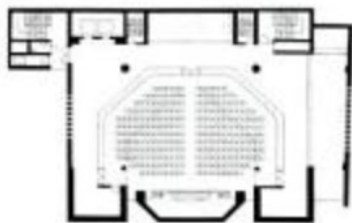
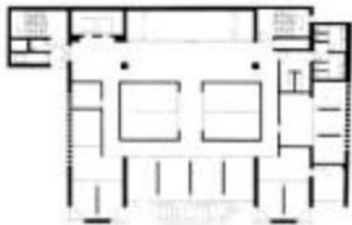
74 Άποψη της μεγάλης κατακόρυφης σχισμής

του Mario Botta είναι αρκετά εμφανή και στο κτίριο αυτό. Η μνημειακότητα του κτιρίου και η στιβαρή του παρουσία έρχεται σε αντίθεση με τα γειτονικά του κτίσματα με τρόπο συνειδητό. Το κτίριο αποτελείται από έναν κύριο όγκο σε σχήμα κύβου κομμάτια του οποίου έχουν αφαιρεθεί με τρόπο τέτοιο ώστε το πρωταρχικό στερεό να παραμένει αντιληπτό, στοιχείο που συναντάται και επαναλαμβάνεται συχνά από τον αρχιτέκτονα.¹⁰⁴ Στην κύρια όψη επί της οδού Αιόλου είναι εμφανής η αρχή της συμμετρίας, κάτι που γίνεται ενδεχομένως για συνομιλία με το γειτονικό νεοκλασικό κτίριο. Το στοιχείο του προσώπου είναι και εδώ εμφανές. Σε εκσκαφές που έγιναν το 1999 ανακαλύφθηκαν αρχαιολογικά ευρήματα της Αρχαϊκής οδού. Για την προστασία και ανάδειξη των ευρημάτων αυτών οι αρχιτέκτονες αφαιρούν το κομμάτι στο κέντρο της όψης και στο επίπεδο του ισογείου. Στο εσωτερικό, μεγάλο μέρος του δαπέδου του ισογείου καλύπτεται από γυαλί και μεταλλικές γέφυρες προκειμένου να είναι εμφανή τα ευρήματα. Ταυτόχρονα, το αίθριο επιτρέπει φυσικό φως να εισέλθει στο κτίριο στοιχείο που βλέπουμε σταθερά να γίνεται στα τραπεζικά κτίρια του Botta αλλά και γενικότερα. Μεγάλη σημασία και προσοχή δόθηκε και στην επιλογή των υλικών με σκοπό την ανάδειξη του δυνάμισμού και του κύτους του οργανισμού μέσω της πολυτέλειας αυτών. Οι τοίχοι στο εξωτερικό και κάποιοι στο εσωτερικό καλύπτονται από μάρμαρο στο χρώμα της άμμου, τα δάπεδα από μαύρο ματ γρανίτη και τα ταβάνια από επένδυση ανοιχτόχρωμου ξύλου.¹⁰⁵

Η χρήση γεωμετρικών σχημάτων και ιδεατών στερεών καθώς και το στοιχείο της συμμετρίας καθιστούν τα κτίρια του Mario Botta αναγνωρίσιμα. Η αναγνωρισιμότητα αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο που επιζητούν οι τραπεζικοί οργανισμοί και εξηγεί την ανάθεση σχεδιασμού των κτιρίων τους στο γραφείο του. Επιπλέον γεγονός που συμβάλει στην αναγνωρισιμότητα των κτιρίων του αρχιτέκτονα είναι η συνήθης χρήση του μαρμάρου προσφέροντας τα απαραίτητα στοιχεία στιβαρότητας και στερεότητας στις τράπεζές του.

104 Phaidon Press, "Phaidon Atlas of Contemporary Architecture", Phaidon, 2005, σελ. 835

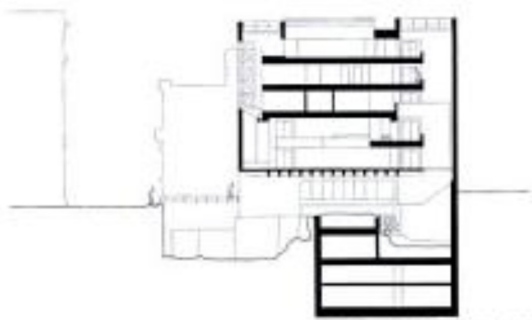
105 Cappellato, Gabriele, "Mario Botta: luce e gravità: architecture 1993-2007", Editrice Compositore, 2008 σελ. 132-138



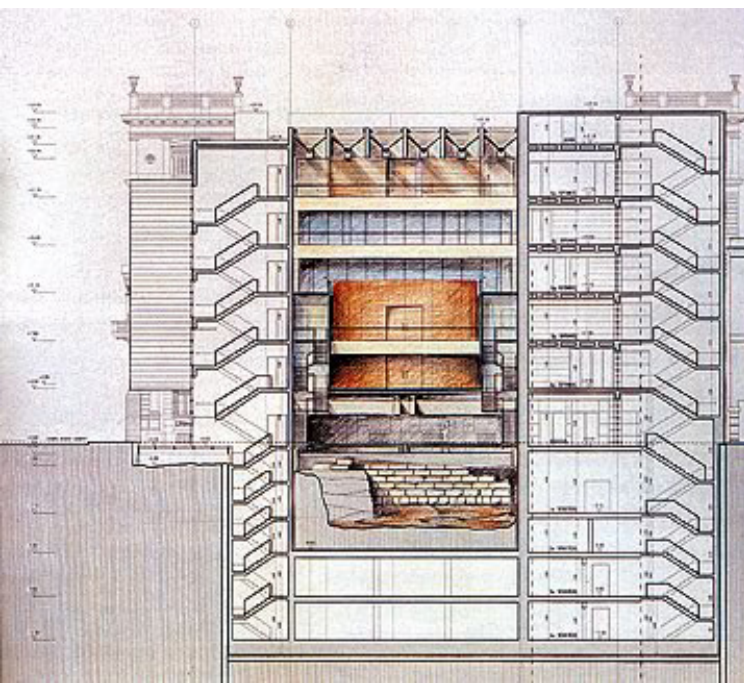
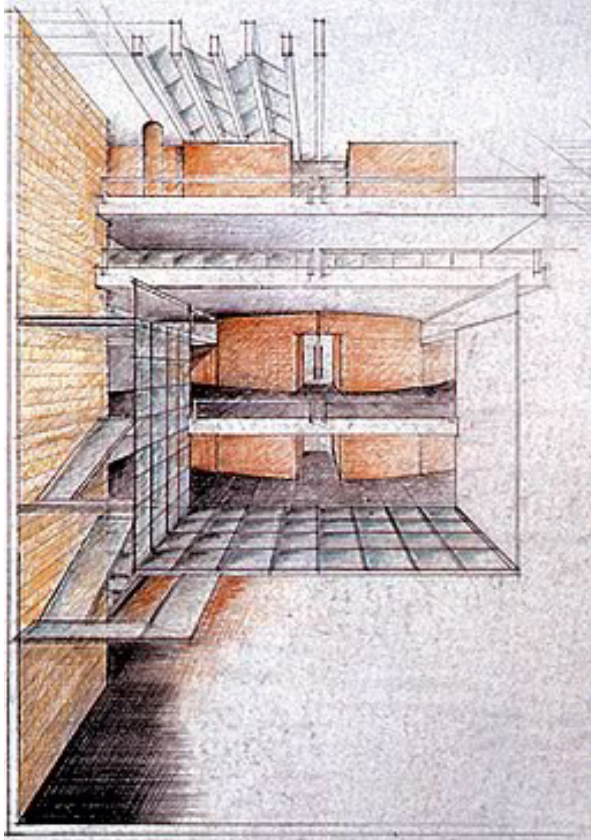
75 Κατόψεις της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας



76 Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας



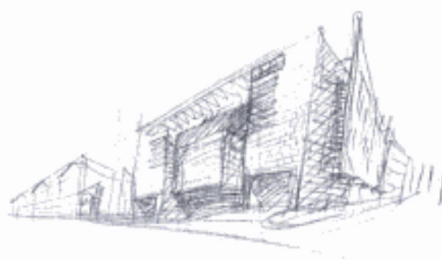
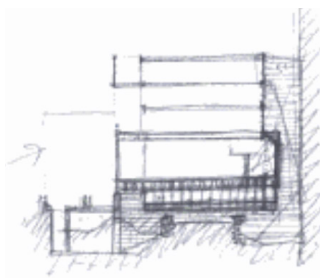
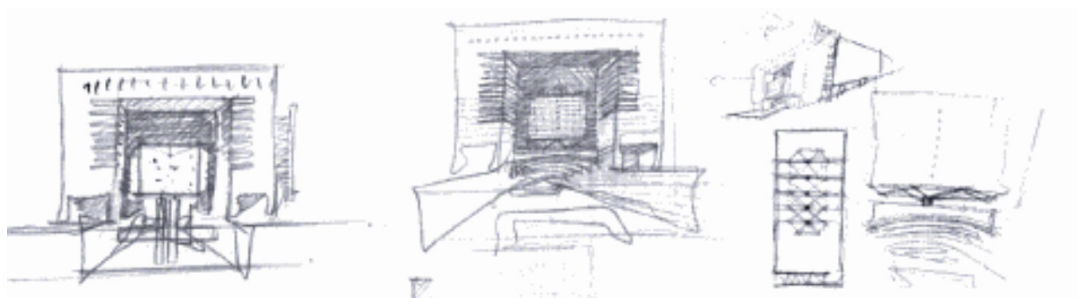
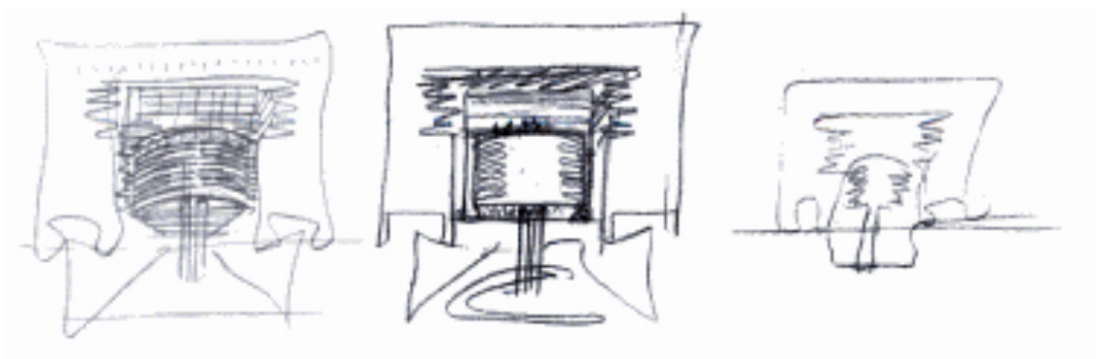
77 Τομή της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας



78 Άποψη του αιθρίου

79 Σκίτσο με χρώμα

80 Τομή με χρώμα



ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κλείνοντας, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ο κτιριακός τύπος των τραπεζών είναι από τους σταθερότερους διαχρονικά αν και παρουσιάζει εξελίξεις και αναπροσαρμογές όσον αφορά τα μορφικά του χαρακτηριστικά τόσο στα κτίρια διοίκησης όσο και στα υποκαταστήματα. Όπως αναφέρθηκε, παρομοιάζεται αρκετές φορές με αυτόν του ναού κυρίως ως προς τη σημασία του για την πόλη και αυτό κυρίως φαίνεται από το πως αντιμετωπίζεται ο σχεδιασμός των τραπεζών από αρχιτέκτονες όπως ο Louis Sullivan. Από τη μελέτη της σχέσης τράπεζας και πελάτη με βάση τη ψυχολογία που αναφέρεται στην αρχή της έρευνας διαπιστώνεται ότι υπάρχουν κάποια αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά τα οποία ο κόσμος περιμένει να δει να αποτυπώνονται στα τραπεζικά κτίρια. Για το λόγο αυτό, στα περισσότερα κτίρια που σχεδιάστηκαν ενσωματώνονται στοιχεία που εκφράζουν κυρίως τη στιβαρότητα και τη σταθερότητα. Ωστόσο, σημαντικές αλλαγές στην οικονομία, τη τεχνολογία και την αρχιτεκτονική όπως για παράδειγμα η βιομηχανική επανάσταση και οι αναζητήσεις των αρχιτεκτόνων στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα μετατρέπουν κάποια από αυτά τα χαρακτηριστικά χωρίς όμως να μειώνουν τη σημαντικότητα των κτιρίων που δημιουργούνται.

Βλέπουμε επίσης ότι στους πρώτους αιώνες της δημιουργίας τραπεζικών κτιρίων οι αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στα κτίρια δεν είναι δραστικές ωστόσο τα κτίρια προσαρμόζονται ως ένα βαθμό στις κυρίαρχες αρχιτεκτονικές τάσεις κάθε εποχής. Το γεγονός αυτό γίνεται περισσότερο αντιληπτό τον 20ο αιώνα όπου η αρχιτεκτονική του μοντέρνου κινήματος κατάφερε να περάσει και στα τραπεζικά κτίρια αλλά κατέλειξε

στη αμφισβήτηση του μοντέρνου ως την καταλληλότερη αρχιτεκτονική έκφραση για τα κτίρια αυτά. Από την άλλη, η αμφισβήτηση του μοντέρνου και η καθιέρωση της μεταμοντέρνας κατάστασης φάνηκε αρκετά ελκυστική για τους τραπεζικούς οργανισμούς καθώς βρέθηκε ξανά ένα αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο να εκφράσει τα επιζητούμενα χαρακτηριστικά για τη διαφοροποίηση της τραπεζικής αρχιτεκτονικής.

Επιπλέον, η ανάπτυξη της τεχνολογίας έπαιξε το δικό της σημαντικό ρόλο στο σχεδιασμό κτιρίων για τις τράπεζες. Αυτό γιατί οι τεχνολογικές καινοτομίες επέτρεπαν στα κτίριά τους να ξεχωρίζουν στις πόλεις και να αναδεικνύουν τον πλούτο και την ισχύ των οργανισμών. Το γεγονός αυτό γίνεται αντιληπτό κυρίως στα μέσα του 19ου αιώνα όπου με τη βιομηχανική επανάσταση η χρήση του μετάλλου εισχώρησε στις κτιριακές κατασκευές και αφομοιώθηκε σε μεγάλο βαθμό από την αρχιτεκτονική των τραπεζών αλλά και στα τέλη του 20ου αιώνα με την αρχιτεκτονική του high-tech όπου η ανάδειξη των τεχνολογικών καινοτομιών έγινε κυρίαρχο μέλημα των αρχιτεκτόνων. Τότε κατασκευάστηκε και το χαρακτηριστικότερο μέχρι στιγμής κτίριο τράπεζας που δεν είναι άλλο από την Hong Kong and Shanghai Bank των Foster + Partners.

Το να αναγνωρίσουμε κάποια περίοδο ως τη σημαντικότερη στην έκφραση των χαρακτηριστικών της τραπεζικής αρχιτεκτονικής είναι κάτι αρκετά δύσκολο. Κάθε περίοδος με βάση των διαχωρισμό που έγινε στη παραπάνω έρευνα παρουσιάζει τα δικά της σημαντικά χαρακτηριστικά. Παρ' όλα αυτά η περίοδος που καθιέρωσε τα βασικά εκφραστικά στοιχεία του τύπου είναι η περίοδος της Αναγέννησης. Επιπλέον, κατά τη προσωπική μου άποψη εξίσου σημαντική περίοδος είναι και η αρχή του 20ου αιώνα όπου οι έλαβαν χώρα αναζητήσεις που επέφεραν συνολικές αλλαγές στην αρχιτεκτονική και ταυτόχρονα επηρέασαν τη μέχρι τότε συντηρητική τραπεζική αρχιτεκτονική. Σημαντικότερος εκφραστής των αναζητήσεων αυτών περί μιας δημοκρατικότερης τράπεζας ήταν ο Otto Wagner του οποίου η Postal Savings Bank στη Βιέννη ήταν το πρώτο κτίριο στο οποίο επιχειρήθηκε μια διαφορετική αντιμετώπιση στο σχεδιασμό τράπεζας. Επιπλέον, οι αναζητήσεις του Wagner επηρέασαν και τη μεταγενέστερη αρχιτεκτονική συνολικά και τη καθιέρωση της μοντέρνας γλώσσας ως κυρίαρχης στη παγκόσμια αρχιτεκτονική σκηνή παρά το γεγονός ότι δεν κρίθηκε ως η καταλληλότερη για τον τραπεζικό τομέα και αμφισβητήθηκε μετά από ένα σημείο.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abache, Ludwig, "Banca del Gottardo, Lugano", Galinsky, 2002, <http://www.galinsky.com/buildings/gottardo/index.htm>

American Institute of Architects Philadelphia, <http://aiaphiladelphia.org/buildings/philadelphia-saving-fund-society-building>

Andreades, A.M., *"History of the Bank of England"*, Routledge, 2013

Architectural Forum, "Big Banking and modern architecture finally connect," Architectural Forum (September 1953)

Bank of England
<http://www.bankofengland.co.uk/education/Pages/museum/walkthrough/buildings.aspx>

Booker, John, *"Temples of Mammon: The Architecture of Banking"*, Edinburgh University Press, 1990

Cappellato, Gabriele, *"Mario Botta: luce e gravità: architecture 1993-2007"*, Editrice Compositori, 2008

Chowdhury, A.K., "Customer Psychology Analysis", College of Agricultural Banking, Απρίλιος 2007, <http://www.cab.org.in/Lists/knowledge%20Bank/DispForm.aspx?ID=46>

Davies, Colin & Lambot, Ian, *"Commerzbank Frankfurt"*, Watermark, 1997

Foster, Norman, *"Catalogue Foster + Partners"*, Prestel Publishing, Munich, 2008

Francis, John, *"History of the Bank Of England. It's times and traditions"*, The University of Michigan, 1862

Gilbart, James William, *"The history and principles of banking"*, Oxford University, Oxford, 1834

Goldwaithe, Richard A. "Banks, Palaces and Entrepreneurs in Renaissance Florence", Ashgate Publishing Company, 1995

Green, Edwin, "Banking:An illustrated history", Phaidon

Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000

Kleinhenz, Christopher, "Medieval Italy:An Encyclopedia", Routledge

Krinsky, Carol H., "Gordon Bunshaft of Skidmore, Owings & Merrill", Architectural History Foundation, 1988 σελ. 268

Lynch, James J., Psychology of Relationship Banking: Profiting from the Psyche, Woodhead Publishing, 1996

Moffett Mario, Fazio Michael W. and Wodehouse Lawrence, "A World History of Architecture", Laurence King Publishing, 2003

Morgenthaler, Hans R., "Botta, Mario", Encyclopedia of Twentieth Century Architecture, Ed. Sennott, Stephen Vol.1, New York: Taylor & Francis, 2004

Mumford, Lewis, "The Skyline: Crystal Lantern," The New Yorker (November 13, 1954)

Newman, Andy, "Interior of Fifth Ave. Bank Building Is Named a Landmark", City Room, Φεβρουάριος 2011, http://cityroom.blogs.nytimes.com/2011/02/15/interior-of-fifth-ave-bank-building-is-named-a-landmark/?_php=true&_type=blogs&_r=0

Perez, Adelyn, "AD Classics: Seagram Building/Mies van der Rohe", archdaily, Μαΐος 2010, <http://www.archdaily.com/59412/seagram-building-mies-van-der-rohe/>

Phaidon Press, "Phaidon Atlas of Contemporary Architecture", Phaidon, 2005

Pogrebin, Robin, "Modernist Landmark Behind a Court Battle", The New York Times, Σεπτέμβριος 2011, <http://www.nytimes.com/2011/09/29/arts/design/manufacturers-hanover-trust-landmark-battle.html>

Postal, Mathew A., "*Landmarks Preservation Commission February 15, 2011, Designation List 439 LP-2467*", 15 Φεβρουαρίου 2011, <http://www.nyc.gov/html/lpc/downloads/pdf/reports/2467.pdf>

Roberts, Keith, "The Origins of Business, Money and Markets", Columbia University Press, 2011

Roy, Saberi, "The Psychology of Banking", Ezine Articles, 8 Αυγούστου 2008, <http://ezinearticles.com/?The-Psychology-of-Banking&id=1413260>

Sakellaridou, Irena, "Mario Botta Architectural Poetics", Thames & Hudson, London, 2001

Sampson, Anthony. "The Money Lenders". Middlesex, Eng.: Penguin Books, Ltd., 1985

Scarpa, Carlo, et al., "Carlo Scarpa: The complete works", Electa/Rizzoli, 1984

"The Vienna Savings Bank", Architectures, ARTE, G.E.I.E., Strasbourg, Online Video Clip

Wagner, Otto, "Modern Architecture: A Guidebook for His Students to this Field of Art", Getty Publications, 1988

Wah Nan, Chung, "Contemporary Architecture in Hong Kong", Joint Publishing (H.K.) Co. Ltd., Hong Kong, 1989

Weingarden, Lauren S, "Louis H. Sullivan: The Banks", MIT Press, 1987

White, Norval & Willensky, Elliot with Leadon, Fran, "AIA Guide to New York City", Oxford University Press, New York, 2010 σελ 271

Wikipedia "Ψυχολογία", <http://el.wikipedia.org/wiki/Ψυχολογία>

Wikipedia, "Architectural Theory", http://en.wikipedia.org/wiki/Architectural_theory

Wikipedia "Benjamin Henry Latrobe", http://en.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Henry_Latrobe

Wikipedia "Charles Barry", http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Barry

Wikipedia, "Early Skyscrapers", http://en.wikipedia.org/wiki/Early_skyscrapers

Wikipedia, "Form Follows Function", http://en.wikipedia.org/wiki/Form_follows_function

Wikipedia "George Gilbert Scott", http://en.wikipedia.org/wiki/George_Gilbert_Scott

Wikipedia "George Howe", [http://en.wikipedia.org/wiki/George_Howe_\(architect\)](http://en.wikipedia.org/wiki/George_Howe_(architect))

Wikipedia, "High-Tech Architecture", http://en.wikipedia.org/wiki/High-tech_architecture

Wikipedia, "History of Banking", "Merchant Banks", http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_banking#Emergence_of_merchant_banks

Wikipedia, "History of Banking", http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_banking#cite_note-184

Wikipedia, "HSBC Building (Hong Kong)", [http://en.wikipedia.org/wiki/HSBC_Building_\(Hong_Kong\)](http://en.wikipedia.org/wiki/HSBC_Building_(Hong_Kong))

Wikipedia "Jean-François Thomas de Thomon", http://en.wikipedia.org/wiki/Jean-François_Thomas_de_Thomon

Wikipedia "Ludwig Mies van der Rohe" http://en.wikipedia.org/wiki/Ludwig_Mies_van_der_Rohe

Wikipedia, "Marquette Plaza", http://en.wikipedia.org/wiki/Marquette_Plaza

Wikipedia "Merchant Banks" http://en.wikipedia.org/wiki/Merchant_bank

Wikipedia "Modern Architecture", http://en.wikipedia.org/wiki/Modern_architecture

Wikipedia "William Lescaze", http://en.wikipedia.org/wiki/William_Lescaze

Wikipedia "George Howe", [http://en.wikipedia.org/wiki/George_Howe_\(architect\)](http://en.wikipedia.org/wiki/George_Howe_(architect))

Wikipedia, "Palazzo Medici-Ricciardi", http://en.wikipedia.org/wiki/Palazzo_Medici_Riccardi

Wikipedia, "Joseph Gandy", http://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Gandy

Williams, Homer, "Building Type Basics for Banks and Financial Institutions", John Wiley & Sons, 2010

Winsemius, Peter, "A Thousand Shades of Green: Sustainable Strategies for Competitive Advantage", Routledge, 2013

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1 Loggia dei Mercanti, Bonora, Angela, “Capitolo undicesimo- Vita Medievale: 13 - Edilizia Medioevale. Le città”, <http://storia.sangiorgiodipiano.net/dblog/stampa.asp?id=134>

2 Οικόσημο της οικογένειας των Μεδίκων, Wikipedia, “Coat of arms of the house of de Medici”, http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/91/Coat_of_arms_of_the_House_of_de'_Medici.png

3 Amsterdam Stock Exchange, <http://www.paleisamsterdam.nl/en/the-palace/explore/the-palace-and-dam-square/stock-exchange-1612>

4 Η Τράπεζα της Αγγλίας του Sampson, <http://www.bankofengland.co.uk/education/Pages/museum/walkthrough/buildings.aspx>

5 Η Τράπεζα της Αγγλίας του Taylor, <http://www.bankofengland.co.uk/education/Pages/museum/walkthrough/buildings.aspx>

6 Η Τράπεζα της Αγγλίας του Soane, <http://www.bankofengland.co.uk/education/Pages/museum/walkthrough/buildings.aspx>

7 Η Συναλλαγματική Τράπεζα του Thomon στην Αγία Πετρούπολη, Heathcote, Edwin, “Bank Builders”, Wiley Academy, London, 2000 σελ. 20

8 Η Caisse d' Escomptes του Claude Nicolas Ledoux, Heathcote, Edwin, “Bank Builders”, Wiley Academy, London, 2000 σελ. 20

9 Το Χρηματιστήριο του Brongniart στο Παρίσι, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Brongniart_-_Plans_du_Palais_de_la_Bourse_de_Paris_et_du_cimetière_Mont-Louis,_II.jpg

10 Η Bank of Pennsylvania του Benjamin Henry Latrobe σε γκραβούρα του William Russell Birch, <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/1/17/Birch2ndbankpa.jpg>

11 Second National Bank of America-William Strickland,
<http://www.studyblue.com/notes/n/untitled-flashcards/deck/2932275>

12 Κατόψεις του Brongniart για το Χρηματιστήριο του Παρισιού,
<http://www.palaisbrongniartblog.fr/la-place-de-la-bourse-de-paris-au-19eme-siecle/>

13 National Farmers' Bank του Louis H Sullivan,
 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 39

14 Κάτοψη της National Farmers' Bank,
 Great Buildings, http://www.greatbuildings.com/cgi-bin/gbc-drawing.cgi/National_Farmers_Bank.html/Natl_Farmers_Bank_Plan.html

15 Modern Architecture-Otto Wagner,
<http://www.getty.edu/publications/virtuallibrary/0226869393.html>

16 Post Office Savings Bank-Otto Wagner,
 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 39

17 Philadelphia Savings Fund Society-Howe & Lescaze,
 Williams, Homer, "Building Type Basics for Banks and Financial Institutions", John Wiley & Sons, 2010 σελ. 7

18 Το κτίριο Seagram-Mies van der Rohe,
http://www.nytimes.com/2013/04/07/arts/design/building-seagram-phyllis-lamberts-new-architecture-book.html?pagewanted=all&_r=0

19 National Commercial Bank, Jeddah-SOM,
 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 53

20 National Commercial Bank, Jeddah-SOM,
http://www.moma.org/collection/object.php?object_id=669

21 National Commercial Bank, Jeddah-SOM,
 Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 58

22 Banca Popolare di Verona-Carlo Scarpa,

<http://sustainableto.tumblr.com/post/34164988576/banca-popolare-di-verona-by-carlo-scarpa-1906>

23 Bank of China-IM Pei,

<http://www.archdaily.com/153297/ad-classics-bank-of-china-tower-i-m-pei/>

24 Palazzo Medici Ricciardi-Michelozzo di Bartolommeo,

<http://earnoldbennett.blogspot.gr/2014/05/florentine-palaces.html>

25 Κάτοψη του Palazzo Medici Ricciardi-Michelozzo di Bartolommeo,

<http://www.courtauldprints.com/image/163326/michelozzo-di-bartolommeo-palazzo-medici-ricardi>

26 Σχέδια Palazzo Medici Ricciardi-Michelozzo di Bartolommeo,

<http://www.geocities.co.jp/Milkyway-Orion/3357/images/jpegs/four18.jpg>

27 Εσωτερική άποψη της Τράπεζας της Αγγλίας του Soane,

Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 15

28 Απεικόνιση του εσωτερικού της τράπεζας από τον JM Gandy,

http://www.etsavega.net/dibex/Soane_BInglaterra-e.html

29 Γραβούρα του Piranesi που το Πάνθεον της Ρώμης,

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/ff/Piranesi-17004.jpg>

30 Απεικόνιση του συνόλου της τράπεζας από τον JM Gandy ως χαλάρματα,

Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 10

31 Κάτοψη της Τράπεζας της Αγγλίας,

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Ground_plan_of_the_Bank_of_England.jpg

32 Όψη και κάτοψη της Post Office Savings Bank στη Βιέννη,

Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 30

33 Προοπτική τομή της Post Office Savings Bank,

Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 29

34 Λεπτομέρεια Post Office Savings Bank,

<http://quintinlake.photoshelter.com/gallery/Post-Office-Savings-Bank-Postsparkasse-Vienna-Austria/G0000O8bxHnyBtGs/>

35 Λεπτομέρεια θερμαντικού σώματος Post Office Savings Bank,

<http://quintinlake.photoshelter.com/gallery/Post-Office-Savings-Bank-Postsparkasse-Vienna-Austria/G0000O8bxHnyBtGs/>

36 Λεπτομέρεια γυάλινου δαπέδου Post Office Savings Bank,

<http://quintinlake.photoshelter.com/gallery/Post-Office-Savings-Bank-Postsparkasse-Vienna-Austria/G0000O8bxHnyBtGs/>

37 Κεντρική τραπεζική αίθουσα Post Office Savings Bank,

<http://www.arthistory.upenn.edu/spr01/282/w3c3i29.htm>

38 Άποψη ταμείων National Farmers' Bank,

http://www.greatbuildings.com/buildings/National_Farmers_Bank.html

39 Τομή National Farmers' Bank,

http://www.greatbuildings.com/buildings/National_Farmers_Bank.html

40 Λεπτομέρεια επιγραφής National Farmers' Bank,

<http://travelphotobase.com/v/USMN/MNT075.HTM>

41 Nothing is more modern, PSFS,

<http://www.hagley.org/2011/04/philadelphias-psfs-building-in-the-hagley-digital-archives>

42 Άποψη της PSFS από τον δρόμο,

<http://media.archinform.net/m/00002978.jpg>

43 Το λογότυπο neon της PSFS,

<http://www.phillyskyline.com/misc/psfs200.jpg>

44 Άποψη τις Manufacturers' HanoverTrust Company των SOM από τη 5η Λεωφόρο,

http://www.som.com/projects/manufacturers_hanover_trust__510_fifth_av

enue

45 Το ορατό από τον δρόμο χρηματοκιβώτιο,

http://4.bp.blogspot.com/-Rbkv-fy1gs0/T2jkgmrnvBNI/AAAAAAAAACmg/xSO2eqTG4AA/s1600/Henry_Dreyfuss-Safe.jpg

46 Federal Reserve Bank-Gunnar Birkets

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a8/Marquette_Plaza.jpg

47 Νυχτερινή άποψη της HSBC-Foster+Partners,

<http://www.fosterandpartners.com/projects/hongkong-and-shanghai-bank-headquarters/gallery/>

48 Εσωτερική άποψη HSCBC-Foster+Partners,

<http://www.fosterandpartners.com/projects/hongkong-and-shanghai-bank-headquarters/gallery/>

49 Commerzbank, Φρανκφούρτη-Foster+Partners,

<http://www.fosterandpartners.com/projects/commerzbank-headquarters/gallery/>

50 Χαρτονόμισμα 100 δολλαρίων Hong Kong,

<http://www.panix.com/~clay/currency/Hong-Kong-100.jpg>

51 Δομικό σύστημα HSBC,

<http://www.fosterandpartners.com/media/Projects/0501/drawings/img0.jpg>

52 Τομή HSBC,

<http://www.fosterandpartners.com/media/Projects/0501/drawings/img1.jpg>

53 Τομή τυπικού ορόφου HSBC,

Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 134

54 Σχέδιο δομικού συστήματος HSBC,

<http://www.fosterandpartners.com/media/Projects/0501/drawings/img17.jpg>

55 Πλατεία ισογείου HSBC,

http://edmonleong1.sites.livebooks.com/data/photos/1140_1interiors_332.jpg

jpg

56 Προοπτική τομή HSBC,

Foster, Norman, "Catalogue Foster + Partners", Prestel Publishing, Munich, 2008 σελ. 300

57 Τομές Commerzbank,

<http://www.fosterandpartners.com/media/Projects/0626/drawings/img5.jpg>

<http://www.fosterandpartners.com/media/Projects/0626/sketches/img0.jpg>

58 Κατόψεις τυπικών ορόφων Commerzbank,

<http://www.fosterandpartners.com/media/Projects/0626/drawings/img3.jpg>

59 Αίθριο Commerzbank,

<http://www.fosterandpartners.com/media/Projects/0626/img1.jpg>

60 Εσωτερικοί κήποι Commerzbank,

<http://www.fosterandpartners.com/media/Projects/0626/img11.jpg>

61 Δυτική όψη Banca del Gottardo-Mario Botta,

http://www.moma.org/collection_images/resized/390/w500h420/CRI_3390.jpg

62 Κάτοψη Banca del Gottardo,

http://www.botta.ch/page/Pu%201988_076_BdG_en.php

63 Άποψη δυτικής όψης Banca del Gottardo,

http://www.archimagazine.com/abogottardo3_max.jpg

64 Αξονομετρικό State Bank,

Heathcote, Edwin, "Bank Builders", Wiley Academy, London, 2000 σελ. 134

65 State Bank,

https://c1.staticflickr.com/5/4098/4932585445_90f05f7a41_z.jpg

66 Άποψη κεντρικής τραπεζικής αίθουσας State Bank,

http://24.media.tumblr.com/bbf40fea0ff536a7469fad8d21aa45fb/tumblr_mtlw3yC3kX1rionq1o1_500.jpg

67 Κάτοψη Union Bank,

http://www.botta.ch/page/Architettura/Pu%201995_115_Ubs/Mimg_04.jpg

68 Άποψη Union Bank,

http://www.botta.ch/page/Architettura/Pu%201995_115_Ubs/Mimg_02.jpg

69 Αίθριο Union Bank,

http://www.botta.ch/page/Architettura/Pu%201995_115_Ubs/Mimg_03.jpg

70 Banque Bruxelles Lambert,

http://www.botta.ch/page/Architettura/Pu%201996_133_Bbl/Mimg_03.jpg

71 Αξονομετρικό Banque Bruxelles Lambert,

http://www.botta.ch/page/Architettura/Pu%201996_133_Bbl/Mimg_04.jpg

72 Τομή και κάτοψη Banque Bruxelles Lambert,

http://feast.free.fr/ouvrages/img/bbri_02.gif

73 Άποψη εισόδου Banque Bruxelles Lambert,

<http://www.tboake.com/images/Botta17.jpg>

74 Σχισμή στην όψη της Banque Bruxelles Lambert,

<http://www.tboake.com/images/Botta4.jpg>

75 Κατόψεις της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας

Cappellato, Gabriele, *"Mario Botta: luce e gravità: architecture 1993-2007"*, Editrice Compositori, 2008 σελ. 134

76 Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας

Cappellato, Gabriele, *"Mario Botta: luce e gravità: architecture 1993-2007"*, Editrice Compositori, 2008 σελ. 137

77 Τομή της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας

Cappellato, Gabriele, *"Mario Botta: luce e gravità: architecture 1993-2007"*, Editrice Compositori, 2008 σελ. 135

78 Άποψη του αιθρίου

http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/ENGLISH/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B168_t.html

79 Σκίτσο με χρώμα

http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/ENGLISH/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B168_t.html

80 Τομή με χρώμα

http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/ENGLISH/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B168_t.html

81 Σκίτσα εξέλιξης της μελέτης

Cappellato, Gabriele, *"Mario Botta: luce e gravità: architecture 1993-2007"*, Editrice Compositori, 2008 σελ. 138-139

